

БРАНИМИР Љ. ДАКИЋ

СЛИВ ЈОВАНОВАЧКЕ РЕКЕ

— ПРИВРЕДНО ГЕОГРАФСКЕ ОДЛИКЕ —

I. ПОЛОЖАЈ И ГРАНИЦЕ

Јовановачка Река је прва већа десна притока Велике Мораве. Област слива ове реке налази се у јужном делу параћинско-светозаревске котлине и оријентисана је у правцу исток—запад, а лежи између сточарске планинске области, на истоку, и ниске ратарске области, у плодној моравској долини, на западу. Нема тако повољан саобраћајни положај због знатне удаљености од главне комуникације наше земље — моравско-вардарске пруге и пута — који пролазе њеним западним, ивичним делом.

Северну границу слива претставља развође између Јовановачке Реке, с једне, и Црнице и Црног Тимока, с друге стране. Источну и југоисточну границу чини развође између Јовановачке Реке и Моравице (Рожањ и Буковик), док јужну границу претставља развође према Ражањској реци. На западу је област овога слива ограничена Великом Моравом. У тако ограниченом простору, који захвата 300 км², има 15 насеља (Доњи Катун, Сикирица, Дреновац, Појате, Ђићевац, Нови Брачин, Плочник, Претрковац, Шетка, Скорица, Смиловац, Витошевац, Подгорац, Грабово и Пардик). Сва су ова насеља сеоска, изузев Ђићевца који је варошица. У административном погледу област овога слива припада двома срезovima: крушевачком, са седиштем у Крушевцу, и светозаревском, са седиштем у Светозареву.

Атари напред поменутих насеља заузимају веће површине и залазе и у суседне сливове. Тако, укупна површина атара износи преко 350 км².

II. ПРИРОДНИ УСЛОВИ ПРИВРЕДЕ

Геолошки састав и морфолошке црте. — Област слива Јовановачке Реке састоји се од разноврсних стена. Заступљене су готово све геолошке формације од палеозоица до алувијума. Тако, почев од Велике Мораве па према истоку, најпре се налази на алувијалну раван Велике Мораве чија ширина износи просечно око 5 км, даље долази широка зона плиоцених наслага (пескови, глине и агломерат) са просечном ширином од 12,5 км, затим се у средишном делу Велике Реке, на површини од

БРАНИМИР Љ. ДАКИЋ

СЛИВ ЈОВАНОВАЧКЕ РЕКЕ

— ПРИВРЕДНО ГЕОГРАФСКЕ ОДЛИКЕ —

I. ПОЛОЖАЈ И ГРАНИЦЕ

Јовановачка Река је прва већа десна притока Велике Мораве. Област слива ове реке налази се у јужном делу параћинско-светозаревске котлине и оријентисана је у правцу исток—запад, а лежи између сточарске планинске области, на истоку, и ниске ратарске области, у плодној моравској долини, на западу. Нема тако повољан саобраћајни положај због знатне удаљености од главне комуникације наше земље — моравско-вардарске пруге и пута — који пролазе њеним западним, ивичним делом.

Северну границу слива претставља развође између Јовановачке Реке, с једне, и Црнице и Црног Тимока, с друге стране. Источну и југоисточну границу чини развође између Јовановачке Реке и Моравице (Рожањ и Буковик), док јужну границу претставља развође према Ражањској реци. На западу је област овога слива ограничена Великом Моравом. У тако ограниченом простору, који захвата 300 км², има 15 насеља (Доњи Катун, Сикирица, Дреновац, Појате, Ђићевац, Нови Брачин, Плочник, Претрковац, Шетка, Скорица, Смиловац, Витошевац, Подгорац, Грабово и Пардик). Сва су ова насеља сеоска, изузев Ђићевца који је варошица. У административном погледу област овога слива припада двома срезovima: крушевачком, са седиштем у Крушевцу, и светозаревском, са седиштем у Светозареву.

Атари напред поменутих насеља заузимају веће површине и залазе и у суседне сливове. Тако, укупна површина атара износи преко 350 км².

II. ПРИРОДНИ УСЛОВИ ПРИВРЕДЕ

Геолошки састав и морфолошке црте. — Област слива Јовановачке Реке састоји се од разноврсних стена. Заступљене су готово све геолошке формације од палеозоику до алувијума. Тако, почев од Велике Мораве па према истоку, најпре се налази на алувијалну раван Велике Мораве чија ширина износи просечно око 5 км, даље долази широка зона плиоцених наслага (пескови, глине и агломерат) са просечном ширином од 12,5 км, затим се у средишњем делу Велике Реке, на површини од

неколико квадратних километара, налазе олигоцене седименти (пешчари, лапорци и пескови). Још даље према истоку долази трећа зона правца сз.-ји., коју чине кристаласти шкриљци II групе — палеозоик уопште (филити, аргилошисти и пешчари). Ова зона палеозоика има просечну ширину од 2,5 км. Најзад се простире зона пермског црвеног пешчара у коју је на северу и југу уметнута зона баремског кречњака ширине до 2 км.

Јужно од напред поменутих олигоцених седимената налази се појас кристаластих шкриљаца I групе (гнајс, микашист и амфиболит). Овај појас обухвата планину Буковик — развође према Моравици, Послонској Реци и једним делом према Ражањској Реци (I).

Алувијална земљишта (алувијалне равни Вел. Мораве, Јовановачке, Крћеве и Вел. Реке), плиоцене наслаге (пешчари, глине и англомерат) и олигоцене наслаге (пешчари, лапорци и пескови) искоришћене су као обрадиве површине. Баремски кречњак у источном делу користи се за производњу креча и у грађевинарству, док су зоне пермског црвеног пешчара и палеозојских творевина покривене шумом и пашњацима.

У сливу Јовановачке Реке морфолошки се издвајају, у правцу з.-и., три целине. Једну претставља долинска раван Велике Мораве са насељима: Доњи Катун, Сикирица, Дреновац, Појате, и Ћићевац. Друга целина је јовановачки басен са насељима: Нови Брачин, Претрковац, Плочник, Шетка, Скорица, Смиловац, Витошевац, Подгорац, Грабово и Пардик. И, најзад, трећу целину чини планински део слива који захвата кречњачки гробен Самањак, изворишне делове Крћеве и Вел. Реке, Рожањ и Буковик.

Долинска раван Вел. Мораве претставља најнижи део проучаване области. Висина ове равни се креће од 128 м (ушће Јовановачке Реке) до 140 м (подножје греде која одваја долинску раван Вел. Мораве од јовановачког басена). Просечна висина ове целине је 134 м. Поменута греда која дели ове две целине висока је од 315 до 317 м (са просечном ширином од 3—5 км). Висина друге целине креће се од 171 м, на западу (јужно од села Новог Брачина), до подножја планинског дела са висином, на си., до 350 м па према југу преко Бањског Пута 403 м, Велике Њиве 423 м до Великог Капотника 482 м. Тако, просечна висина ове целине износи 293 м. Висина треће целине, планинског дела, креће се од 350, 403, 423 и 482 м (напред поменута линија која ограничава јовановачки басен на истоку) па даље према истоку до крајње границе слива (Велика Јасенова Глава 853 м, Јасенак 818 м, Бељевски Врх 735 м, Рожањ 893 м и Буковик 893 м). Просечна висина ове целине износи 619,6 м. Најнижа тачка слива је ушће Јовановачке Реке 128 м а највиша је на јужној граници слива Буковик (Букова Пољана 893 м).

Прва целина овога слива, с обзиром на ниско, равно земљиште и плитку издан, погодна је за ратарство. Исто је тако и друга целина у свом средишном делу погодна за ратарство. Трећа целина, планински део на истоку, с обзиром на то да се налази под пашњацима и шумом, погодна је за сточарство.

Клима. — Како у сливу Јовановачке Реке нема ниједне метеоролошке станице, користиће се средње вредности података о клими

метеоролошких станица Крушевца, Зајечара и Ниша (2, 29- 47). Према подацима ових станица, за период од 1925 до 1940 год., годишње кретање температуре ваздуха по средњим месечним вредностима приказано је на ниже наведеној табlici:

Годишње кретање температуре ваздуха за период од 1925 до 1940 г.

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.	Ампл.
-1.0	0.3	5.6	11.5	16.3	20.0	22.5	21.3	17.3	12.4	7.6	0.6	11.2	23.5

Из ове таблице се запажа да је јесен топлија од пролећа. Оно је повољно за пољопривреду због тога што биљке упроче при нижим температурама спорије клијају и воћке касније цветају, те су на тај начин мање изложене опасности да страдају од касних пролећних мразева. Исто тако више температуре ујесен омогућавају несметано прикупљање плодова и сазревање грожђа. Пада у очи на овој табlici и то да је најтоплији средњи месец лета, тј. јули, а најхладнији средњи месец зиме, тј. јануар. Како за потребе пољопривреде нису довољне само средње месечне температурне вредности, биће изложен и преглед апсолутно максималних и апсолутно минималних температура.

Апсолутно максималне температуре за период од 1925 до 1940 год.

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
19,1	19,0	27,3	31,8	33,0	36,5	41,7	40,8	36,4	34,8	25,7	20,6

Апсолутно минималне температуре за период од 1925 до 1940 год.

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
-25,0	-22,8	-17,0	-7,7	-1,1	3,2	5,2	5,5	-1,6	-4,6	-7,5	-21,2

Нормалне температурне прилике између пролећа и лета често поремете — нарочито последњих година — касни пролећни мразеви. Просечна граница јављања касних пролећних мразева је од 26 до 30 марта. Они се могу јавити и у априлу месецу, некада чак и почетком маја (1952 год.). Ови мразеви наносе велике штете пољопривреди и биљном свету уопште. Исто тако и касним усевиима, нарочито виноградима, наносе велике штете рани јесењи мразеви, који се каткад јављају већ крајем октобра и почетком новембра месеца.

Најчешћи ветар у области овога слива јесте кошава; источног је правца и доноси суво време. Зимски наноси снег и омета саобраћај, док у рано пролеће отреса цвет са воћака. Осим кошаве зими дувају још „северац“ и „горњак“. То су хладни ветрови који долазе са севера односно си. Упролеће и у лето дувају јужни и западни ветрови. Талог доноси западни и северни ветрови. За пољопривреду су, поред њих, од нарочитог значаја југо и кошава, јер штетно делују на воће, поврће и кукуруз, пошто су суви и топли.

Веgetациони период у овоме сливу почиње марта месеца и траје до новембра. У том периоду падају и највеће количине талоба. Према шеснаестогодишњим подацима метеоролошких станица у Крушевцу, Зајечару и Нишу (узета је средња вредност података ових станица) годишње пада 605,3 мм талоба. На ниже наведеној табели изнет је распоред падавина по месецима у току године.

Висина падавина у мм за период од 1925 до 1940 год.

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
39,9	31,3	35,8	52,1	80,7	68,3	48,9	48,7	32,0	63,9	44,7	59,0	605,3

Из ове табеле запажају се два максимума и два минимума талога. Пролећни максимум је изразитији од јесењег, а то је повољније за усеве јер им је у доба клијања потребно више влаге. Исто је тако и зимски минимум изразитији од летњег. Летњи минимум ублажавају локални пљускови праћени градом, и да није њих, усеве би преко лета редовно погађала суша због јаке инсолације. Осим тога из претходне табеле се види да највећа количина талога пада у мају, а то је у вези са продором влажног ваздуха са Атлантског Океана (западни ветрови). Зимски минимум талога јавља се зато што су тада ниске температуре ваздуха, те уместо кише пада снег.

На следећој табели дат је распоред и висина талога у мм у току вегетационог периода:

III—IV	V—VI	VII—VIII	IX—X	Свега
87,9	149,0	97,6	95,9	430,4

За пољопривреду је од нарочитог значаја и број дана са кишом, број дана са снегом и средњи број дана са снежним покривачем (овај последњи има значаја за озиме усеве). Број дана са кишом важан је због припреме земљишта за обраду, као и за сетву и обраду култура. На следећим табелама изнет је број дана са кишом, снегом и снежним покривачем за шеснаестогодишњи период.

Средњи број дана са кишом за период од 1925 до 1940 год.

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
4,0	4,0	6,2	9,4	12,5	9,8	6,9	8,2	6,4	10,1	8,7	6,0	92,2

Средњи број дана са снегом за период од 1925 до 1940 год.

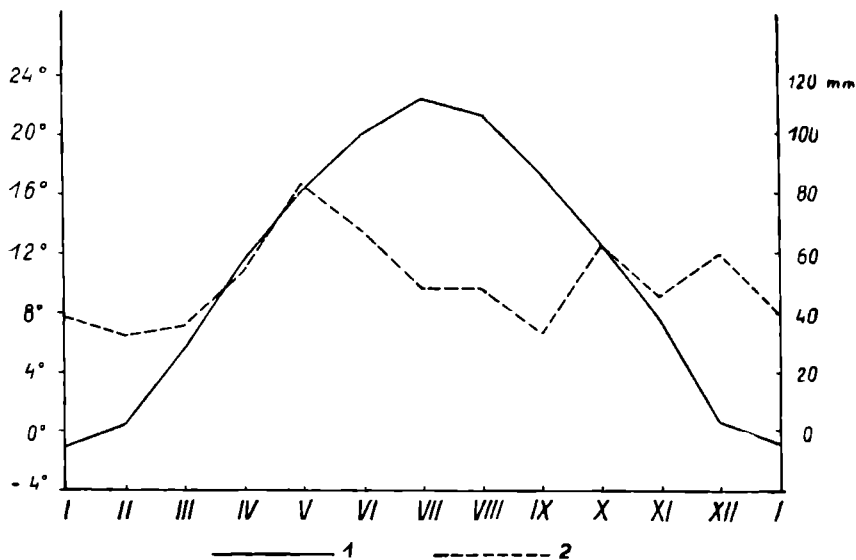
I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
6,4	5,1	3,3	0,3	—	—	—	—	—	—	0,9	7,0	23,0

Средњи број дана са снежним покривачем за период од 1925 до 1940 год.

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
11,2	8,2	3,8	0,2	—	—	—	—	—	—	0,3	9,1	32,8

Важно је напоменути да летње кише у источним деловима слива (атари села Подгорца, Грабова и Пардика) усеве не користе довољно, јер се ораничне површине налазе на веома стрмим теренима, те се сва вода за врло кратко време слије у корита река, што се, опет, негативно одражава у нижим, западним деловима овога слива (на оним ораничним површинама које се налазе у алувијалним равнинама река).

На климатском дијаграму (ск. 1) изнет је однос између температуре ваздуха и количине падавина у току године, за сваки месец посебно у периоду од 1925 до 1940 год.

Ск. 1. — Климатски дијаграм слива Јовановачке Реке
1 — температуре 2 — атмосферски талози

Хидрографија. — Слив Јовановачке Реке је, уопште узев, релативно богат водом. Бунара, извора и површинских токова има свуда, само што у већини случајева, нарочито када је сушно лето, они пресушују.

Дубина издани је различита на појединим местима. Тако је у равни Велике Мораве (атар села Доњи Катун) издан најближа површини — дубока је 2—5 м. Даље према истоку она је све дубља; у атарима Сикирице, Дреновца, Појата и Тићевца она се налази на дубини од 6 до 15 м. У алувијалним равнинама Јовановачке, Велике и Крћеве Реке издан је на дубини од 5 до 10 м. Међутим, на вишем земљишту она се налази на следећим дубинама у атарима појединих села: Скорице (према с. и и.) 12—20 м, Витошевца 10—15 м, Смиловца 15 м и Шетке 30 м. Најсиромашнија водом су села Шетка и Плочник. Ова села леже на теменима коса где се издан спушта до 20 и 30 м и готово сви бунари преко лета пресушују.

Извора има више, нарочито у пределима језерских наслага, и потоци који настају од њих чести су али кратки.

Главни речни ток ове области је Јовановачка Река; она постаје од Велике Реке, која избија на додиру кречњака и црвеног пешчара са северне стране Бељевског Врха (735 м), и Крћеве Реке, која избија под Малом Јасеновом Главом (794 м). Крћева и Велика Река се састају код Јовановца, одакле теку као Јовановачка Река. Јовановачка Река са Крћевом дуга је 31 км. Крћева и Велика Река имају стално воде, преко целе године, док Јовановачка Река испод села Појата преко лета нема воде. Јовановачка Река има бујични карактер. Велике воде на-

стају упролеће после отапања снега и за време обилних киша; тада она плави знатне површине и носи велике количине материјала који таложу у свом доњем току, где се ни корито често не може познати. Нарочито велике штете наноси сваке године селу Доњи Катун. Због изливања ове реке, током сваке године у атару овог села остаје необрађено по 100 ха земље. Овде, при ушћу, она је засула своје корито и издигла га у нивоу њива. Поред тога, ово село трпи велике штете и од Велике Мораве, јер се налази укљештено између Јовановачке Реке с једне и Велике Мораве с друге стране. Када спролећа Велика Морава надође, она плави цео атар села, па и само село. Сама Јовановачка Река када уђе у моравску раван испод Ђићевца, „скреће на север и тече око 6 км паралелно с Моравом па се испод Сикирице у њу улива“ (3, 27).

Када Јовановачка Река надође услед невремена, она се излива и плави атаре насеља: Појате, Ђићевац, Доњи Катун, Дреновац и Сикирица; укупно 500 ха површине. Велика Река плави у атарима села Подгорца, Витошевца и Шетке око 100 ха, а Крћева Река у атарима села Смиловца и Претрковца око 50 ха површине. Штете од великих пролећних вода биле су далеко веће ранијих година, пре Другог светског рата, али откако је просечен меандер Велике Мораве код села Обрежа, створен је већи пад и омогућено брже отицање воде Моравом, те је на тај начин спречен и загат ушћа Јовановачке Реке од стране Велике Мораве.

Ради спречавања поплава од стране Крћеве Реке село Смиловац је 1952 године преузело неке радове на регулацији поменуте реке. У јануару месецу исте године око 100 радника избацило је преко 600 м³ песка из корита, али је тиме решено питање само за 2—3 године, јер Крћева Река приликом поводња носи велике количине материјала и брзо испуњава своје корито. Бујице су честе у селима: Смиловцу (у потесу Цалина Пољана), Скорици (потес Влашка), Подгорцу (Прасина, Велика Њива), Грабову (потес Горуњак), Пардику (потес Језеро и Лозина Пољана) и Шетки (потес Главина).

Јовановачка Река даје Великој Морави просечно по 1,80 м³ воде у секунди (4). Вода се из издани користи помоћу бунара за пиће, напајање стоке и наводњавање мањих површина под поврћем. Исто тако се и вода извора и токова користи за напајање стоке и за наводњавање поврћа преко лета.

Педолошке особине земљишта. — Што се тиче педолошког састава, за област овог слива карактеристичне су исте врсте земљишта као и за суседну област слива реке Црнице. Заступљене су следеће врсте: алувијална земљишта, смонице и скелетна земљишта (5; 6, 112).

Алувијалне равни су млада земљишта — оне се одликују знатном глиновитошћу, богате су хумусним и кречним материјама, те су погодна за обраду. То су најплоднија земљишта и та њихова плодност се одржава периодичним плављењем и nanoшењем муља. Имају једну лошу особину, а то је да су водоплавна. Просечна ширина равни Велике Мораве износи 5 км. Осим овде, алувијална земљишта се налазе у уском појасу и око Велике и Крћеве Реке. С обзиром на то да су алу-

вијалне равни влажне, на њима се највише сеју и најбоље успевају влажне културе (кукуруз, конопља и повртарске културе). Она прсти земљишта се налази у атарима насеља Доњег Катуна, Сикирице, Дре-новца, Ђићевца, Појата, Новог Брачина, Претрковца и Витошевца.

Виши делови земљишта у јовановачком басену покривени су језерским седиментима, плиоценим и олигоценим. Ови седименти припадају типу смонице. Она је по садржини хумусних и кречних материја сиромашнија од алувијалних земљишта. Подложна је деградацији и уколико је земљиште више, оно је све неплодније. Сем тога, на смањење продуктивности смонице утиче дуга, макар и добра обрада. Квалитет јој се може умногоме побољшати калцификацијом. Како се смонице налазе на вишем, оцеднијем земљишту, то се на њима највише гаје суве културе (разне врсте жита, индустријске културе и крмно биље). Ова врста земљишта налази се у атарима села: Нови Брачин (потес Мацина Пољана), Скорица (потес Влашке Њиве), Смиловац (потес Цалина Пољана, Сува Падина), Витошевац (потес Ковиловица), Подгорац (потес Велика Њива), Шетка, Пардик (потес Лозина Пољана), Грабово и Плочник (потес Крушар).

На читавом кречњачком терену ове области (Самањак, јужни део планине Бабе и др.), као и на планинском делу, налази се скелетно земљиште. Ту је слој растресите земље врло танак, а негде га и нема већ се на површини појављује камен. Таква су земљишта без веће вредности за пољопривредну производњу, а тамо где се не појављује камен земљиште је покривено пашњацима на којима сточари напасају своја стада.

Шуме. — Некада је област овога слива била покривена густим шумама. Процес крчења шуме и обешумљавања јавља се углавном у току 19 века. Да су овде заиста постојале велике шуме види се из топографских назива појединих потеса који данас служе искључиво као обрадиве површине. Такви су: Мијајлов Браник, Дебела Шума, Топола, Крушар итд. По казивању старих људи из Ђићевца (према ономе што су им њихови дедови и очеви причали), некада је део атара Ђићевца, звани „Кошарски Кључ“ (у алувијалној равни Велике Мораве), био обрастао густом и готово непроходном шумом. Ако би се случајно некоме одвезало говече и побегло из дворишта, више га не би могао наћи. Овај пример може показати како је изгледала алувијална раван Велике Мораве у време када је била покривена густом шумом.

Данас више нема тих великих шума. Оне су искрчене, нарочито у западном, нижем делу области. Шуме су се још задржале на планини Буковику, Рожњу, затим у источном делу слива на потесима: Равно Клење, Попов Камен, Јасенова Глава, Ветрење итд. У западном делу слива задржали су се још само мали забрани, и они су из године у годину све ређи. Под шумским земљиштем се данас налази површина од 13.758 ха или 38,81% од укупне површине. Као што се види, површина је велика, а такође и проценат у односу на укупну површину. Овде треба имати на уму да се у шумско земљиште убрајају и извесне искрчене површине, као и површине које се налазе под жбуњем и шикаром, што се не може сматрати шумом у правом смислу речи.

Састав шуме је различит, а условљен је, углавном, природним погодбама. Тако се у алувијалним равнинама Велике Мораве, Јовановачке, Велике и Крћеве Реке налазе оне врсте дрвета које подносе велику влагу, као што су врба и топола. Идући даље уз долиненске стране, на вишем, оцеднијем земљишту, налазе се следеће врсте дрвећа: багрем, брест, јасен, липа, дуд, цер и хрст. Још више уз планиненске стране наилази се на дивљу крушку, дивљу јабуку, граб и ретке букве, а на највишим планиненским деловима јавља се у чистом саставу букова шума.

Сл. 1. — Разређена хрстива шума код села Шейке

Највеће крчење шума било је у току 19 века и између два светска рата. У току 19 века оне су се уништавале да би се створили повољни услови за насељавање новог становништва и ради обраде земље. Непосредно после Првог светског рата шуме на Буковику уништавала је једна белгиска компанија која је у Ћићевцу саградила фабрику за импрегнирање телефонских и телеграфских стубова и железничких прагова. И приватне шуме су уништаване без икаквог реда, јер су потребе за новцем сељаци подмиривали, највећим делом, продајом дрва на тржиштима у Параћину, Ражњу и Ћићевцу. За време Другог светског рата уништавана је шума поред путева и поред железничке пруге у западном делу области. Последице уништења ових шума су осетне — бујице се развијају и чине велике штете нижем земљишту у плодним долиненским равнинама. Данас је забрањено уништавање шума и води се рачуна о рационалној сечи. Дозвољено је сећи само оно стабло које је

почело да се суши и које шумар обележи и одобри за сечу. Усто је обавезно на месту отсеченог дрвета засадити нову младницу.

Шуме у алувијалној равни Велике Мораве и јовановачком басену (забрани) од двоструке су користи сељаку. Оне дају грађевинско и огревно дрво, а лист служи за прехрану стоке преко зиме. Шуме у планинском делу области дају огревно дрво селима, затим кречанама за печење креча а извесну количину и новооснованом предузећу за импрегнацију дрвне грађе у Ћићевцу.

Око 70 ха шумског земљишта на северним падинама Буковика искоришћена се као оранична површина. Како се ове њиве налазе на стрмим теренима, мало већа киша, чим падне, односи растресити слој земљишта, те су стога свих 70 ха слабо а неких година и потпуно неискоришћени. Десетогодишњим планом пољопривредног развитка предвиђено је да се свих 70 ха пошуме.

III. ДРУШТВЕНИ УСЛОВИ ПРИВРЕДЕ

Становништво. — Област Јовановачке Реке веома је погодна за настањивање и за привредни живот становништва, као уосталом и читава долина Велике Мораве. Она је чак и разноврснија, пошто је њен источни део стварно планинска област, тако да су овај крај могли населити становници из разних области, са различитим занимањем.

Извесни археолошки подаци показују да је човек ову област настанио у најстарије, преисториско доба. Тај континуитет настањивања одржавао се и доцније, кроз векове, па су овде били и Римљани и сва племена и народи који су настањивали пространу и богату област Велике Мораве. Исто тако, за време Турака она је била настањена и делила друштвено-економску и историску судбину са осталим крајевима београдског пашалука. Интересантно је поменути само то да је управо у овом крају највише четовао капетан Коча Анђелковић, вероватно захваљујући пространим шумама Кучаја и Буковика, и да се трагови те борбе налазе код данашње цркве у Ћићевцу, где су поменута имена неких славних ратника из тога доба. По извесном предању зна се да је и ова област била издељена на спахилуке, да су спахије живеле, углавном, у Ћуприји и Крушевцу и да су сељаци морали извозити производе на цариградски друм и терати их даље пут Смедерева. Неоспорно је да се све то морало одразити на тадашњи привредни живот људи, који су се, склањајући се од Турака, више занимали сточарством, ловом и пчеларством, као и нужним домаћим радиношћима, него ратарством.

Читав овај дуги период изменио се нагло са ослобођењем Србије и новим насељавањем становништва са разних страна, што се нарочито почело догађати још у почетку прве владе кнеза Милоша. Тада се запажају интересантна етнографска померања, и становници Косова, Метохије и призренске области, из области јужно-моравско-вардарских крајева и из Источне Србије почињу све више да насељавају овај крај (7). Али приликом тих насељавања ипак се одржавао извештан ред:

тако су становници источних крајева, т. зв. тимочко-браничевске миграционе струје, населили углавном источни, планински део области, док су становници осталих поменутих крајева настанили западни, равничарски део. Самим тим становништво источног дела почело се већ од почетка бавити све више сточарством, а они на западу ратарством.

Све већи пораст становништва овога краја може се пратити из ових података: 1866 године читава област Јовановачке Реке била је настањена са 8.050 становника (8), 1910 године са 17.737 (9), 1931 године са 22.403 (10), а 1948 године са 23.435. Али се при анализи ових података уочавају и извесна отступања. Тако се види да је пораст броја ишао углавном до 1910 године, као последица насељавања и природног прираштаја, док је од 1910 па до година краја Првог светског рата тај број знатно опао; неоспорно је да су године рата томе биле узрок. Отприлике од 1921 године па надаље број становништва се повећава, тако да је данас становништво у тој области, у односу на 1910 год., нарасло за 24,2%.

Упоредо са порастом броја становника расла је и густина насељености. Тако да је на 1 км² било у години:

1866 — 23	становника	1910 — 50,67	становника
1884 — 31,60	становника	1931 — 64,03	становника
1948 — 66,95		становника	

Од 23.435 становника, колико је 1948 године имала ова област, за рад и привређивање је способно и активно привређује 16.583 лица. Становништво је највећим делом земљорадничко. Пољопривредника има 15.217 или 91,76% од укупног радног становништва, радника и ученика у привреди 801 или 4,83%, службеника и намештеника 359 или 2,16%, занатлија 152 или 0,91%, трговаца 34 или 0,20% и људи слободних професија 20 или 0,12%.

Социјално-економске промене. — Упоредо са порастом и опадањем броја становника догодиле су се и разне социјално-економске промене, које је само становништво проузроковало и чији је носилац оно и било. Приликом насељавања оно је живело у својим старим патријархалним задругама, којих данас можемо наћи само погдегде у источном планинском делу, што је чинило и у осталим крајевима области; али је старих породичних задруга у тим крајевима нестало много раније, углавном између два светска рата. Разорно деловање капитала, као и либерално-економске идеје 19 века, окончали су овакав вид удруживања људи овде, као и другде, уосталом.

Исто тако долазило је и до других друштвено-економских промена. Старе домаће радности, у којој су се обављали такоређи сви потребни за оно време занати, нестало је, и њено место заузели су — еснафски конкуришући једни другима — нови занати. Разне потребе становништва нису више подмириване услугама и спретношћу чланова домаћинства, већ су подмиривање многих од њих преузели на себе сеоски дућани, акумулирајући у својим рукама, углавном од 1880-их година па надаље, прилично новца и улажући новац углавном у зеле-

нашке сврхе. Из такве активности доцније су проистекла многа велика имања и разни привредни објекти области (млинови, циглане итд.).

Тај исти период, који се може пратити отприлике 150 година уназад, довео је и до многих померања у структури привреде области. Већ је поменуто како је старе домаће радиности нестало и како су њено место заузели разни занати и сеоски дућани. Упоредо са сечом шума и разоравањем цветних ливада и пашњака ишло је и опадање плечарства, док је бројно сточарство од последњих деценија 19 века почело да потискује ратарство са многим новим културама. Даље треба истаћи да су се и у последњем периоду живота ове области догодиле многе промене. Све се више пажње поклања квалитетнијем одгоју стоке, која се замењује племенитијим сојевима. У ратарству крмно биље, преко вештачких ливада, све више осваја простора, а са њим и неке индустријске културе. Најзад, специјална брига посвећује се агротехничком нивоу и одабирању сорти семена, као и културно-просветном и агротехничком просвећивању произвођача, што све треба да гарантује, заједно са модернизовањем пољопривредних справа, веће и квалитетније приносе. Посебно треба рећи да овај вид делатности иде преко земљорадничких задруга, које из дана у дан постају све јачи фактор у привредном животу људи овог краја. Досада у области има укупно 14 земљорадничких задруга, које су распоређене по овим селима: Вишошевац, Појате, Плочник, Скорица, Смиловац, Шетка, Подгорац, Пардик, Претрковац, Грабово, Дреновац, Сикирица, Нови Брачин и Ђићевац; оне имају око 850 чланова — задругара.

Имовински односи. — Приликом насељавања ове области досељеници су сами слободно заузимали онолику површину земљишта колико су могли да обраде. То првобитно заузимање земље дало је и велике поседе. Приликом све већег, даљег насељавања и намножавања становништва стварали су се поседе крчењем, па су бивали све мањи од претходних. Али, упоредо са овим све мањим, стварали су се и даље велики поседе (имања појединих богатих сељака, трговаца итд.) на рачун малих. Тако се величина поседа мењала, углавном, под разним друштвено-економским условима. Јаче уситњавање поседа наступило је као последица раслојавања села под утицајем капитала и намножавања становништва (распадања породичних задруга).

Различита је данас величина поседа у источним и западним деловима слива. Тако у западном, равничарском делу има 2.448 пољопривредних домаћинстава, од тога са поседом до 2 ха 901 домаћинство или 36,80% од укупног броја, са поседом од 2 до 5 ха 1.177 или 48,08%, са поседом од 5 до 10 ха 324 или 13,23% ха и са поседом преко 10 ха 46 домаћинстава или 1,87%. У источним деловима слива пак има 2.217 пољопривредних домаћинстава, од тога са поседом до 2 ха 402 или 18,13%, са поседом од 2 до 5 ха 1.052 или 47,45%, са поседом од 5 до 10 ха 613 или 27,65% и са поседом преко 10 ха 148 домаћинстава или 6,67%.

Из овог се прегледа запажа да је у нижим, западним деловима слива већи проценат домаћинстава са поседом од 0 до 5 ха. То је и

један од главних разлога (како ће се касније и видети) што су пољопривредници овога дела слива упућени на допунско привређивање и рад у индустрији. Усто овај део слива био је јаче изложен дејству зеленашког капитала и, уопште, разорном деловању капиталистичких друштвено-економских односа који су овде, у близини градова, раније продрли.

IV. ПРИВРЕДА

Напред изнети природни услови: умерена клима, довољна количина атмосферског талога, повољан педолошки састав земљишта, богатство у пашњацима и шумама у планинском делу слива — дали су могућност за развитак разноврсног привредног живота.

Привредне гране које су данас заступљене у сливу Јовановачке Реке нису се подједнако развијале, јер људи нису увек и на исти начин користили дата природна богатства. Због тога се дешавало да је једна привредна грана предњачила на рачун друге, да би јој касније уступила место.

ПОЉОПРИВРЕДА

При проучавању рељефа слива Јовановачке Реке јасно се уочавају три морфолошке целине. Међутим, и унутар њих самих могу се издвојити извесни подреони (микрорељеф). Тако, на пример, најпре се може издвојити у равни Велике Мораве узани приобални појас око Јовановачке Реке (дуг око 6 км), са површином од око 100 ха, који готово сваке године остаје необрађен. У овом појасу приликом сваког поводња Јовановачка Река оставља огромне количине песковитог материјала, те је тај појас због тога готово неплодан. Овде се гдегде налази покоја врба, а понегде има и кукуруза који закржља и никада не донесе род.

Други подреон би био нижи део алувијалне равни Велике Мораве, који обухвата потесе: Кошарски Кључ, Моравиште, Скелиште и Витлић, а налази се уз обалу Вел. Мораве у ширини од 1—2 км. У овом подреону ниво издани се налази близу површине, те приликом јачих киша избија на површину. Овај део равни је све до почетка овога века био баровит и обрастао шеваром и зуквом. Данас је он обрађен и сваке године се засејава само кукурузом. Како је овај подреон влажан, то кукуруз засејан на њему даје добре приносе, али само сушних година, и то до 5.000 кг по хектару, а када су године влажне, обично све иструли.

Трећи подреон равни Велике Мораве чини њен виши део. Он обухвата потесе: Ћићевачки Кључ, Ливада, Поље и Кључ у ширини од 1—3 км и налази се између Јовановачке Реке и греде на истоку. Овај подреон је плодан и засејан је кукурузом, али се ту гаји и поврће, а све се више уводи и конопља.

У јовановачком басену се такође најпре издвајају нижи делови алувијалних равни Јовановачке Реке, као и делови алувијалних равни Велике и Крћеве Реке пред њиховим саставом, тј. узани обалски појас

око ових река. Највећим делом овај је појас под ливадама, а гдегде и под баштама са поврћем. Усто се око самих обала налазе врбаџи. Међутим, виши делови равни су под кукурузом, који се на појединим местима смењује у плодореду са пшеницом. Алувијалне равни средњег и горњег тока Велике и Крћеве Реке неплодне су и непогодне за обраду јер су претрпане песком, камењем и мањим блоковима стена, које наносе реке приликом свог изливања. Што се тиче алувијалних равни притока ових река, оне су под ливадама и баштама, док су долиנסке стране под кукурузом и пшеницом.

Јовановачки басен (побрђе) је махом под сувим културама. Овде има и извесних неправилности. Тако, напр., темена коса су врло погодна за гајење винове лозе и за воћарство, а нису за то искоришћена, већ су обрађена, па се ту гаје разне врсте жита. Даље, планинске стране, врло погодне за пашњаке и шуме, разоране су и засејавају се житима, те приликом јаких киша кишница спере не само културе већ и по себи плитки, растресити покривач. Такве су северне падине Буковика, атар села Грабова (Горуњак) и села Пардика (Лозина Пољана).

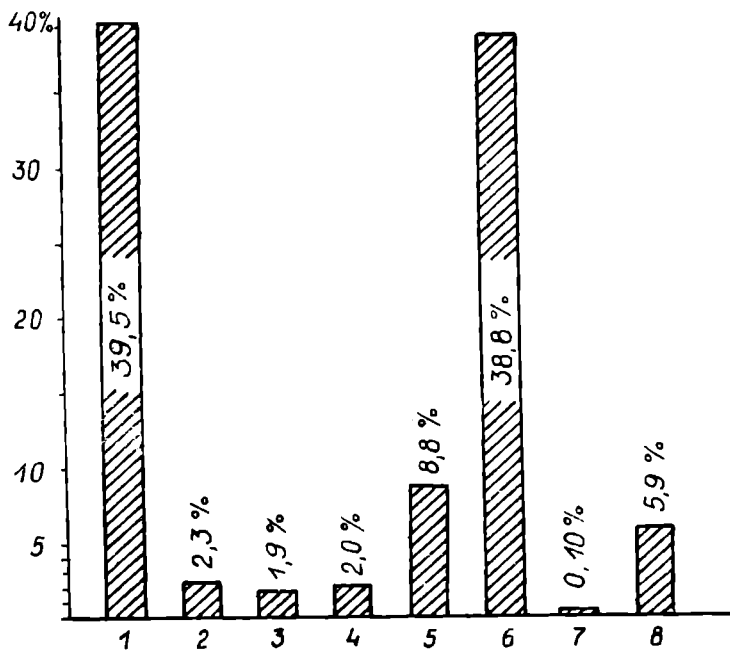
Рајтарство. — Климатске прилике и педолошки састав земљишта, нарочито у нижим деловима слива (у јовановачком басену и у равни Велике Мораве), врло су повољни за успевање разног културног биља.

Све до друге половине 19 века ова је област била, као и суседна (слив Црнице), покривена густим шумама. Међутим, услед великог досељавања становништва са стране, почиње нагло крчење шуме и претварање шумског земљишта у зиратно, обрадиво. Тако је 1866 године било 3.055 ха обрадиве површине (8). На 100 становника тада је долазило 37,9 ха обрадиве површине. У то доба јаче је било развијено сточарство, док је ратарство за пољопривреднике имало мањи значај. Међутим, са јачањем трговине и већих потрошачких центара (Параћина, Ражња и Крушевца), све се већа пажња почиње поклањати ратарству, и оно постепено потискује сточарство. Обрадиве површине се повећавају на рачун шума и пашњака. Само 38 година касније, 1904-те, површина обрадивог земљишта се повећала на 10.754,50 ха (10). Иако се у том периоду и број становника повећао од 8.050 на 17.737 лица, ипак се из односа броја становника према величини обрадиве површине види да на једног становника долази све већа површина. У ово време на 100 становника долази 60,6 ха обрадиве површине.

Крчевине су биле плодне те су давале добре приносе жита, иако техника обраде није била на завидној висини. Дрвени алат у обради замењен је почетком овога века полугвозденим, да би касније и овај уступио место гвозденом. Тако су, например, пољопривредници села Пардика, Грабова и Подгорца употребљавали дрвене плугове све до 1910 године, а после полугвоздене, које су правили ковачи из Ражња, села Мађара и Ћићевца. Гвоздени плуг је ушао у употребу тек уочи Првог светског рата. Међутим, пољопривредници из села у равни Велике Мораве раније су почели са употребом гвозденог плуга. Овде је утицај повољнијих саобраћајних прилика и близине великих средишта — Параћина и Крушевца — био већи. Пољопривредници Ћићевца, Дреновца, Сикирице, Појата и Н. Брачина почели су са упо-

ребом полугвозденог алата још 1900-те године, а убрзо затим и гвозденог. Прве машине (сејачице) употребљене су после подизања фабрике шећера у Ђуприји (1912 год.), јер је она својим машинама сејала репу.

Приноси су били, с обзиром на технику обраде, добри, јер су крчевине, као што је напред истакнуто, претстављала неизнурена и плодна земљишта. Квалитет земље је временом све више слабио, а упоредо са њим и приноси су бивали мањи, те је све већа пажња почињала да се поклања — нарочито између два светска рата — ђубрењу њива, које се вршило обичним стајским ђубривом. Но како није било увек довољно ђубрива, пољопривредници извесних села у јовановачком басену (Скорица, Смиловац, Подгорац и Грабово) у годинама пред сам рат остављали су извесне њиве „да се одморе“, како би следеће сезоне биле плодније.

Ск. 2. — Структура аџара у сливу Јовановачке Реке

- 1 — оранице; 2 — воћњаци; 3 — виногради; 4 — ливаде;
 5 — пашњаци; 6 — шумско земљиште; 7 — трстици;
 8 — неплодно земљиште

Током 19 века укупна производња је задовољавала потребе малобројног становништва, а за тржиште се нису производила жита, пошто је сточарство давало производе за тржиште. Касније, када је на тржишту порасла потражња жита, ратарство почиње да заузима видније место у односу према сточарству. Између два светска рата јавља се у извесним селима у источном делу области (Скорица, Плочник,

Пардик и Грабово) проблем исхране становништва, сада већ бројнијег, те су пољопривредници принуђени, нарочито сушних година, да увозе извесне количине жита.

Данас је ратарство у већини села још увек основна, а може се рећи и једина грана пољопривредне делатности и главни извор прихода произвођача. Заступљено је у атарима свих села, а исто тако се користе и терени који су повољнији за воћарство, виноградарство или су чак шумски (Скорица, Смиловац, Витошевац, Грабово, Пардик).

Структура атара данас изгледа овако: оранице заузимају 14.000 ха или 39,5% од укупне површине, воћњаци 930 ха или 2,3%, виногради 696 ха или 1,9%, ливаде 746 ха или 2,0%, пашњаци 3.132 ха или 8,8%, шуме 13.758 ха или 38,8%, трстици 38 ха или 0,10%. На неплодно земљиште долази 2.122 ха односно 5,9%. Тако, на 100 пољопривредника долази 92 ха оранице, док на једног становника отпада 0,62 ха обрадиве површине. На скици бр. 2 дат је и графички приказ структуре атара.

И овај однос није подједнак у свим деловима слива. Тако на једног становника у селима источног дела области отпада обрадиве површине: у Скорици 0,71 ха, Смиловцу 0,69 ха, Витошеvcу 0,79 ха, и Подгорцу 0,65 ха. Међутим, села западног, равничарског слива гушће су насељена те већи број становника живи на мањим површинама, али је зато квалитет обрадиве земље овде већи. Тако на једног становника долази у насељима: Појате 0,65 хектара, Ђићевац 0,55, Доњи Катун 0,50, Дреновац 0,59 и Сикирица 0,77.

Најбоље и најплодније њиве налазе се у алувијалним равнима река, као на пример у алувијалној равни Велике Мораве у атарима: Витлић, Скелиште, Кључ, Кошарски Кључ итд., затим у алувијалним равнима Јовановачке, Велике и Крћеве Реке. У средњем делу слива (јовановачки басен) њиве се налазе у алувијалним равнима Велике и Крћеве Реке и на благим косама које се пружају са истока према западу (Бреговина, Цалина Пољана, Бојиште, Ковиловица, Дуги Део, Главина итд.). У планинском делу слива оранице су ретке; ту се смењују ливаде и шуме.

Све ове ораницне површине постале су крчењем шума и претварањем шумског земљишта у зиратно, као и преоравањем ливада и пашњака.

Модерније справе и оруђа при обради земље употребљавају се тек од Другог светског рата. Већа се пажња поклања одржавању плодности земље, путем сталног ђубрења и плодореда. Највише је у употреби обично стајско ђубре, а у знатно мањој количини и вештачко. Један од разлога мале употребе вештачког ђубрива свакако су високе цене, због чега мања сељачка газдинства нису у стању да га купују. Још се нешто мора имати у виду — а то је да пољопривредници не знају да га употребљавају. Уопште узев, оскудно је знање самих пољопривредника у области обраде земље. Земља се махом обрађује по стеченим навикама и традиционално; новине се врло тешко примају. Број неписмених је још увек врло велики. Од 19.654 становника преко 10 година старости неписмених има 5.979 или 30,4%.

При обради земље служе као сточна радна снага највише краве, а знатно мање волови и коњи. Краве сељаци највише држе због тога

што оне, поред рада, дају и млеко, а рад у сиромашнијим газдинствима је мање напоран и могућан је са њима. Коње имају засада само имућнија домаћинства, и то поглавито у нижем делу слива и у равни Велике Мораве (села: Дреновац, Сикирица, Појате, Ђићевац и Нови Брачин). Најнужније пољопривредне справе имају скоро сва сеоска домаћинства. Ретка су поједина богатија домаћинства која имају понеку пољопривредну машину. Данас у области овога слива има 4.665 пољопривредних домаћинстава; од овога броја 647 немају пољопривредних справа. На ниже изнетој табели приказан је број појединих пољопривредних справа и њихов однос према газдинствима:

Врста пољопривредне машине или справе	Свега	На 100 газдинстава	Врста пољопривредне машине или справе	Свега	На 100 становника
трактори	4	0,08	сечке	28	0,60
плугови	2.532	54,27	прскалице виноградске	788	16,89
ралице	64	1,37	муљаче	50	1,07
сејалице за стрна жита	11	0,23	гарнитуре за печење пекмеза	1	0,01
сејалице за кукуруз	157	3,38	казани за печење ракије	117	2,50
жетелице	6	0,12	запрежна кола лака	663	14,21
косачице	3	0,06	запрежна кола тешка	2075	44,50
вршалице	23	0,49			

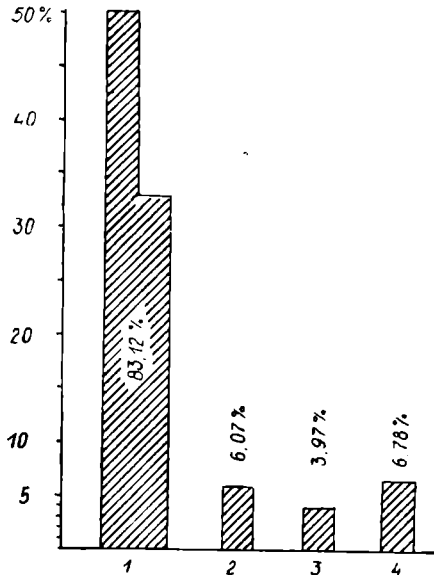
Анализа претходне табеле показује да ратарство није довољно механизовано. Тако на 5,41 ха оранице долази 1 плуг, на 83,3 ха 1 сејалица, на 2.333,3 ха 1 жетелица и на 3.500 ха 1 трактор. Пада у очи и веома мали број вршалица, што лоше утиче на приносе пшенице. Једна вршалица долази на 202,8 домаћинстава. С овим бројем вршалица сеоска домаћинства нису у стању да на време овршу пшеницу, која на тај начин презри и отресе се са класа, па самим тим и приноси подбацују. Када су лета кишовита, киша лоше утиче на квалитет пшенице која, зденута у стогове, очекује вршалицу.

Као што је напред истакнуто, велики број сеоских домаћинстава нема пољопривредних справа (647 или 13,86% од укупног броја). То су махом сиромашнија домаћинства, која своја имања обрађују позајмљеним алатом, с тим што као противуслугу дају радну снагу.

Како изгледа данас структура оранице у сливу Јовановачке Реке види се из следећег прегледа:

Врста културе	Површина у ха	%	Врста културе	Површина у ха	%
пшеница	3.924	28,02	конопља	163	1,16
кукуруз	7.201	51,43	сунцокрет	249	1,77
јечам	106	0,75	остало инд. биље	77	0,55
овас	127	0,90	повртарско биље	557	3,97
раж	283	2,02	крмно биље	950	6,78
шећерна репа	363	2,59			

На следећој скици дат је графички приказ структуре оранице.

Ск. 3. — Структура оранице слива Јовановачке Реке

1 — жита; 2 — индустриско биље; 3 — повртарско биље; 4 — крмно биље

Најраспрострањеније културе житарица јесу кукуруз и пшеница. Кукуруз се већ одавно највише гаји из тог разлога што је његова употреба у домаћинствима најсвестранија. Он се на првом месту користи за људску исхрану, за товљење свиња, као и за исхрану стоке уопште. Како кукуруз захтева влажно и плодно земљиште, то он најбоље успева у алувијалним равнинама. Због тога се алувијална равна Велике Мораве, кроз коју протиче својим доњим делом Јовановачка Река, налази сваке године под кукурузом. Ту се раније није вршило његово смењивање са другим културама. Тек се у новије време све више појављује поред кукуруза и конопља која такође тражи влажно земљиште. Кукуруз се данас стално сеје углавном у деловима атара који носе називе: Скелиште, Кључ, Ђићевачки Кључ, Кошарски Кључ и Моравиште. Затим се сеје у алувијалним равнинама Јовановачке, Крћеве и Велике Реке. Једино се у атару села Шетке кукуруз најчешће смењује у двојном плодореду са пшеницом, док се у атарима села Скорице, Смиловца, Витошевца, Подгорца, Грабова и Пардика сеје и тамо где нема довољно потребних услова за његово успевање; ово из тог разлога што се атари тих села налазе на сувљем, брдовитом земљишту, погоднијем за суве културе. А и код сељака постоји жеља да на свом малом, ситно испарцелисаном поседу произведе све што му је потребно, без обзира на природне услове.

Најраспрострањенија сорта кукуруза је жути „осмак“ и „зубан“ као и бели „моравца“. Просечни принос се креће од 2.500 до 3.000 кг

по хектару. Приноси нису једнаки у свим деловима области. Тако у нижем, равнијем делу слива принос кукуруза се креће и до 5.000 кг по хектару (раван Велике Мораве). Насупрот њему приноси у источном делу слива (атари Скорице, Смиловца, Подгорца, Пардика и Грабова, а нарочито на потесима: Велика Њива, Цалина Пољана, Сува Падина, Влашке Њиве итд.) знатно су мањи и крећу се до 2.000 кг. Укупан годишњи принос, са просеком од 2.500 кг по хектару, износи преко 18.000 т. У целој области утроши се годишње за тов свиња око 1.500 т, за исхрану друге стоке око 1.730 т, за семе око 216 т, а за људску исхрану око 4.860 т. Према томе, ова област даје за извоз просечно око 10.000 т кукуруза годишње.

Сл. 2. — Њиве са кукурузом на њобрђу у Јовановачком басену

Пшеница заузима сувље терене и више делове земљишта. Најчешће се смењује у плодореду са кукурузом (атар села Шетке, Плочника, Новог Брачина и Претрковца). Заступљене су следеће врсте: банатска црвена пшеница, банкут-бело жито и „ранка“ или „видовача“, која сазрева већ у јуну месецу. Под пшеницом се налази просечно (годишње) површина од близу 4.000 ха. Просечан годишњи принос креће се око 1.500—2.000 кг по хектару. Ова област даје и пшеницу за извоз, и то око 416 т годишње.

Знатно мање површине заузимају раж, јечам и овас. Раж се првенствено сеје у планинском делу слива, поглавито у атару села Појате. Овас и јечам сеју села у равни Велике Мораве за исхрану стоке (у недостатку сена). Просечан принос ражи креће се око 1.200 кг по ха, јечма око 1.000 кг и овса око 800 кг.

Док сва села подмирују потребе у житима, село Плочник их увози. Тако, када је сушна година, ово село мора да увезе до 3 вагона жита.

Од индустријских култура овде се гаје шећерна репа, сунцокрет и конопља, затим у мањој мери дуван и др. На следећој табели приказане су врсте индустријских култура и њима засејане површине:

Културе	Лан	Пивар. јечам	Индуст. паприка	Конопља	Шећерна репа	Сунцо- крет	Сирак	Дуван	Остале културе
површине (у ха)	1	16	3	163	363	249	7	19	31

Као што се види, највеће површине заузимају следеће културе: шећерна репа, сунцокрет и конопља. Шећерна репа се сеје углавном у западном делу слива, што ће рећи да њу производе села која су ближа железничкој прузи (Сикирица, Дреновац, Ђићевац, Појате, Доњи Катун и Нови Брачин). Шећерну репу почели су да гаје уочи Првог светског рата, непосредно после подизања фабрике шећера у Ђуприји. Репа је убрзо потиснула многе културе, пошто је рентабилнија. Пољопривредник, производећи репу, добија поред шећера и новчане награде и квалитетну сточну храну (лишће од репе и резанац у свежем и сушеном стању). Села у јовановачком басену почела су сејати шећерну репу тек после Другог светског рата, и то на врло малим површинама. Због недостатка добрих путева и возила у овој области, репа се гаји искључиво у њеном западном делу, кроз који пролази железничка пруга. Како су дани у време вађења репе обично кишовити и путеви постају непроходне каљуге, репа се сеје на оцеднијем земљишту да би се лакше извезла из њиве на станицу. Просечан принос репе креће се од 14.000 до 16.000 кг по хектару. Када је година добра и влажна, принос се пење и на 18.000 кг.

Сунцокрет се сеје на влажним али добро осунчаним њивама. Њега углавном сеју села у јовановачком басену. Он иначе добро успева и на вишем земљишту, а није тешко ни напорно извести га из њива. Просечан принос сунцокрета креће се око 700—900 кг по хектару.

Конопља се гаји највећим делом за подмирење домаћих потреба, а врло мало за продају (тржиште). Године 1952 пуштена је у погон кудељара код села Појате. Ова кудељара ће свакако утицати на веће гајење ове значајне културе за текстилну индустрију. За сада се за ову кудељару набавља конопља из Војводине, а и из околине. С обзиром на то да сељаци сами прерађују конопљу у платно које употребљавају за одевање, она има посебан значај за сеоско становништво. Стога готово свако домаћинство засејава малу површину конопљом. Конопља је култура која тражи влажно земљиште и подноси велику влагу, те стога највише успева и највише се гаји у алувијалним равнинама река. Просечан принос конопље креће се од 3.000 до 3.500 кг по хектару, влакно јој је дуго, просечно од 2,5 до 3м.

У недостатку сена за исхрану стоке преко зиме, нарочито у западном делу слива, пољопривредници гаје крмно биље. На следећој табели приказане су врсте крмног биља и површине које се под њима налазе:

К у л т у р е	Д е т е л и н а		Грахо- рица	Кукуруз за крму	Сточна репа	Остало крмно биље
	Луперка	Црвена				
површине (у ха)	592	37	6	225	23	67

Као што се види, највеће се површине налазе под детелином лудерком. Лудерку гаје и потпланинска села, само је пољопривредници из ових села сеју не из потребе за сточном храном, већ зато што она појачава земљиште. Лудерка се не пресејава по шест година, а црвена по три године, те је народ назива „троготка“. Детелина се коси три пута годишње, а ако је година кишна коси се и четири пута. Црвену детелину гаје само села Сикирица — 19 ха и Ћићевац — 18 ха. Велике површине заузима и кукуруз за крму.

Повртарство. — Природни услови за развој ове привредне гране врло су повољни. Плитка издан у алувијалним равнинама река за ту сврху нарочито је погодна. Због тога је повртарство у западном делу области, у алувијалној равни Велике Мораве, доста развијено, док се у источном делу поврће гаји на мањим површинама и као међуусев (бундева и пасуљ у кукурузу). Повртарство у овом делу области на истоку претставља углавном споредно занимање становништва. Максимална површина једног поседа под поврћем креће се до 1 ха, а минимална је 1—5 ари. На ниже приказаној табели изнете су површине које се, просечно, налазе под поврћем (у ха):

К у л т у р е	Кромпир	Л у к		Пасуљ	Грашак	Купус	Пара- дајз	Паприка	Динје и лубенице	Остало
		Бели	Црни							
површине	191	34	25	121	7	48	19	41	19	49

Као што се из овог прегледа види, највише се гаји кромпир и пасуљ. Кромпир заузима 34,46% од укупне површине која се налази под поврћем, а пасуљ 21,84% (без међуусева).

Просечни годишњи принос поврћа по хектару изгледа овако: купуса 10.000—12.000 кг, паприке 10.000 кг, парадајза 10.000—12.000 кг и кромпира 10.000—14.000 кг.

Наводњавање површина под поврћем у селима западног дела слива (Доњи Катун, Дреновац, Сикирица) врши се долапом из издани, а у селима у источном делу области баште се налазе крај река те се за њихово натапање користи природни пад река.

Повртарство је у западном делу слива знатно развијено, мада има екстензивни карактер. Тако, овде нису уведене све врсте поврћа, нема топлх леја, нема електричних пумпи за наводњавање и читава се техника своди на употребу мотике и наводњавања из бунара долапом. Са све јачим индустријским развојем Параћина и Ћићевца све више расте потражња поврћа, те се самим тим поклања већа пажња овој привредној грани. Нарочито се запажа да се у селу Сикирици после Другог светског рата све више развија повртарство. Данас у овом селу

има 70 „баштована“, и све се оне налазе у западном делу итара према Великој Морави. Поврће се износи на тржишта у Параћину, Ђурију, Светозарево, па чак и у Крагујевац и Београд.

Воћарство. — Ова привредна грана није довољно развијена, поготову што нема ни најповољнијих природних услова. Обично још док су воћке у цвету, кошава омлати цвет, тако да мало стабала донесе плода. Треба напоменути да су крчењем шума у источном делу области дошкле измењени природни услови, јер су шуме служиле као заштитни појас од ветрова са истока. Раније, док је било више шума, и воћарство је било развијеније. Данас има највише шљива, и то ситних раних, које сазревају већ у јуну месецу а називају их видоваче или џанарке. Незнатна количина се прода на тржиштима у Ражњу, Ђићевцу и Параћину, док се највећа количина прерађује у ракију, која се делом прода а делом утроши на селу.

У последње време све је већа потражња воћа на тржишту у Ђићевцу, па се и воћарству поклања већа пажња. Првенствено све више почиње да се гаји рано воће: трешње, кајсије и јагоде.

Следећа табела приказује број родних стабала важнијих врста воћака, њихов узајамни однос и просечан принос у кг по једном стаблу.

Врста воћке	Број стабала	% у односу на укупан број	Принос у кг по стаблу	Врста воћке	Број стабала	% у односу на укупан број	Принос у кг по стаблу
шљива	169.200	74,73	14	дуња	5.390	2,38	19
јабука	14.787	6,53	19	трешња	4.236	1,87	12
бресква	13.202	5,83	15	вишња	3.534	1,56	11
крушка	8.908	3,93	17	кајсија	1.099	0,48	14
орех	6.056	2,67	21				

Тај однос броја и врсте воћака још се боље види на графичком приказу (ск. 4).

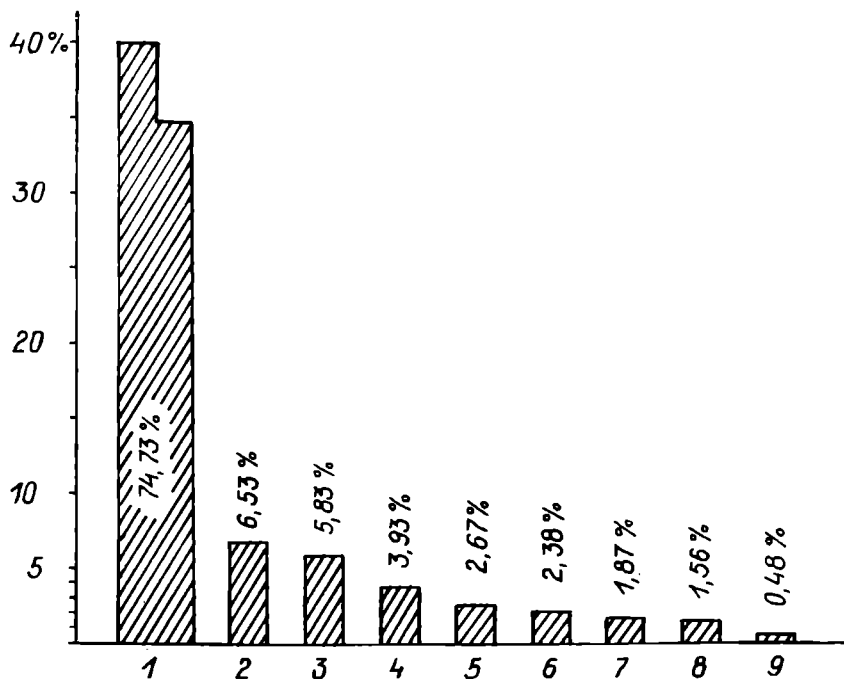
Као што се види, најбројније су шљиве, потом јабуке, међу којима од сорти преовлађује рана т.зв. петровка. После јабука долазе брескве (ситна летња). Највише се гаји по виноградима и употребљава се махом за печење ракије. Као што се из предње табеле види, осталих врста воћака има знатно мање.

Године 1867 у овој области је било 124 казана за печење ракије; данас их има 117. Годишња производња ракије од шљива износи око 4.735 хл и 78 хл од осталог воћа. Како су воћњаци релативно стари, требало би извршити замену младим садницама и на тај начин унапредити ову привредну грану.

Виноградарство. — За гајење винове лозе постоје у области овога слива веома повољни природни услови. Педолошки састав земљишта благих коса, изложених сунцу скоро целога дана, и климатски услови са сувим и топлим јесенима, када грожђе нагомилава шећер, чине добру природну основу за развој виноградарства.

Некада је винова лоза гајена у већим размерама него данас. Тако је 1866 године било 3.055 хектара обрадиве површине, а од ове под

виноградима 337,28 ха или 11,03% (8). Међутим, 1882 године филуксера је уништила винограде и отада се они споро обнављају. Године 1904 било је 10.754,50 ха обрадивих површина, а од ове под виноградима само 25,83 ха или 0,24% (10). Данас се површина под виноградима повећала на 699 ха или 4,26% од укупне обрадиве површине. Као што се види, иако се површина повећала, ипак, у односу на укупну обрадиву површину, виноградарство не заузима оно место које је имало у другој половини прошлога века. По казивању старих људи из Ћи-

Ск. 4. — Однос врста воћа у процентима

1 — шљива; 2 — јабука; 3 — бресква; 4 — крушка; 5 — орах;
6 — дуња; 7 — трешња; 8 — вишња и 9 — кајсија

ћевца некада су крај пута у селу постојали подруми звани „пивнице“, у којима је у обиљу било вина и ракије. И то показује да је виноградарство и воћарство било некада развијеније.

Данас се виноградни налазе на добро осунчаним косама, окренутим југу. Тако их има код села Дреновца и Сикирице, на коси која се пружа између Дреновачке и Крежбиначке Стране, источно од поменутих села; код села Шетке, на потесу званом Лојзе, јужно од села; код Ћићевца, на десној страни Кочанског Потока; код Скорице и Смиловца, на десној страни Крћеве Реке, а на падини Бреговине окренутој југу; код Витошевца и Пардика, источно од села, на јужној страни Прасине.

Постојећи виногради стари су преко 60 година; због тога су исцрпени и са врло слабом родношћу. Од укупне површине коју они заузимају (696 ха) под хибридима је 129 ха, а на америчкој подлози 567 ха. Хибриди дају грозђе лошег квалитета, које се махом прерађује у ракију. С обзиром на то да се хибриди не морају много неговати и чувати, они су освојили доста простора, нарочито за време Другог светског рата, када није било плавог камена и када је било тешко одржавање калемљене лозе. Хибриде гаје највише потпланинска села. Тако се у селима Витошевцу, Подгорцу и Смиловцу под хибридима налази површина од 90 ха, док калемљена лоза заузима 54 ха. Један чокот хибрида рађа просечно 1—1,3 кг, а чокот са америчком подлогом 1—1,5 кг грозђа. Просечни годишњи принос грозђа износи 311 мц хибрида и 2.831 мц америчке подлоге. Вино је осредњег квалитета, до 10 малигана. Од комовице се пече ракија, која се највећим делом утроши на селу.

Сл. 3. — Виногради села Шейка (Њошес Лојзе—Јовановачки басен)

Ливаде и пашњаци. — С обзиром на то да ливаде и пашњаци чине базу сточарске производње, пошто од количине и квалитета сточне хране зависи и сточарска производња, пре приказа географских карактеристика сточарства биће најпре разматрано стање ливада и пашњака у овој области.

Површине које су некада заузимале ливаде биле су далеко веће него данас. Током времена, преоравањем и претварањем у оранице, њихова је површина смањена. Тако је 1867 године под ливадама била површина од 1.334 ха, 1904 године, она се смањила на 989 ха, а 1952 год. износила је свега 742 ха. Нарочито велико преоравање ливада било је крајем 19 и почетком 20 века. Тада је јачало тржиште а упоредо са њим јављала се и све већа потражња жита на тржиштима. У вези са тим настаје и преоравање ливада и њихово претварање у оранице. Како су се ливаде налазиле махом на стрмим теренима, то је њиховим преоравањем омогућена интензивна денудација, те су ове површине данас мало искоришћене или готово уопште и нису.

Најбоље ливаде налазе се данас у алувијалним равнинама река и у планини, нарочито на Буковику (Дубравица, Столовац, Бачиште, Пећурска Коса итд.). Док се ливаде у долинама река косе два пута годишње, дотле се у планини косе само једанпут, почетком лета, а потом се пусти стока да пасе.

Да би дале добар принос сена, ливаде у долинимским равнинама морају се ђубрити. Бубрење врше пољопривредници преко зиме обичним стајским ђубривом, а ливаде у планини ђубри сама стока приликом паше. Принос сена са ливада доста је добар — просечно по 4.000—5.000 кг са хектара, — а ако је година влажна он се креће и до 9.000 кг.

Сл. 4. — Ливаде и шуме у планинском делу области

У нижем, западном делу области, где ратарство чини основу пољопривредне производње, развијено је и сточарство. За исхрану те стоке пољопривредници су принуђени да сеју крмно биље. Тако се, као што је напред истакнуто, највише сеје детелина, и то луцерка. На влажнијем земљишту она се коси три пута годишње, док се на вишем, оцеднијем коси два пута. Ако је лето влажно и количина атмосферског талога већа, коси се и четири пута.

Ливаде које се налазе крај самих река и које бивају често плављене дају траву лошег квалитета коју стока нерадо једе. На тим ливадама преовлађује оштра, кисела трава и шевар, а земљиште је мочварно. Површина таквог земљишта износи 38 ха, и то у атару села Доњи Катун 11 ха, а Сикирици и Дреновцу 27 ха.

Знатно веће површине од ливада заузимају пашњаци. Пашњаци (утрине) у западном равничарском делу слива доста су преорани после

Другог светског рата. Преорале су их набављачко-потрошачке задруге па су их претвориле у своје економије. Већи пашњаци у западном делу слива били су: Дедин Брег, Кодин Брег, Бели Брег и Главичар. Ливаде које се косе заузимају 742 ха или 2,0% од укупне површине, док на пашњаке отпада 3.132 ха.

Сћочарство. — Некада је сточарство било развијеније него данас. Тек од последњих деценија 19 века сточарство постепено уступа место ратарству. Данас је оно важнија пољопривредна грана само у потпланинским селима. Како су се раније веће површине земљишта налазиле под ливадама и пашњацима, то је било и већих могућности за исхрану бројније стоке. Све до Другог светског рата, по казивању неких старих људи из Дреновца, села Појата и Ћићевац терала су стоку из западног, равничарског дела слива на пашу у планину Буковик. Теране су све врсте стоке, — највише свиње, и то почетком јесени када пада жир, — а враћане су крајем јесени, када жира нестаје.

Према статистичким подацима из 1866 (8), 1910 (9) и 1952 године сточни фонд и однос према укупном броју изгледао је овако:

Година	Коња		Говеда		Свиња		Оваца		Коза	
	број	%	број	%	број	%	број	%	број	%
1866	454	1,05	4.956	11,49	7.086	16,43	25.002	57,99	5.611	13,01
1910	696	1,27	6.517	11,97	9.221	16,94	34.237	62,93	3.732	6,85
1952	478	1,30	6.256	17,09	7.428	20,29	22.442	61,31	—	—

Како се кретао сточни фонд по процентима у односу на укупан број стоке од 1866 године до данас, још се боље види на графичком приказу (ск. 5)

Пада у очи постепено повећавање броја крупне стоке и смањење броја ситне стоке. То се објашњава јачим развојем земљорадње и опадањем сточарства. Иако се број крупне стоке повећава, ипак, у односу на број становника, то се повећавање не види, јер се број становника повећава брже. На следећој табели види се колико је које врсте стоке долазило на 100 становника у 1866, 1910 и 1952 години:

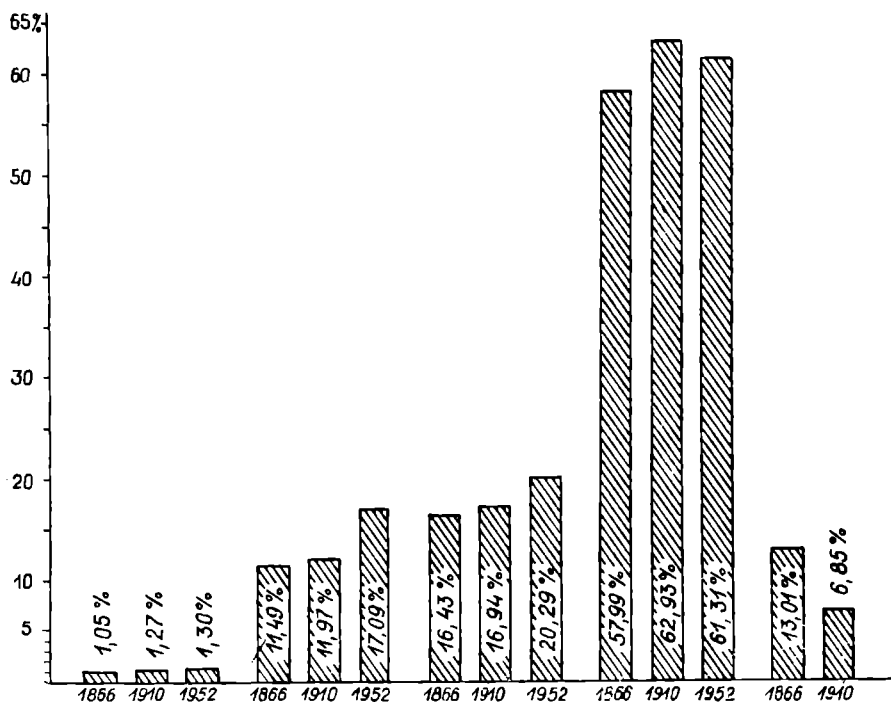
Година	Коња	Говеда	Свиња	Оваца	Коза
1866	5,63	61,56	88,02	310,58	69,70
1910	3,92	36,74	51,98	193,02	21,04
1952	2,03	26,69	31,51	95,76	—

И овај однос броја стоке према броју становника потврђује да се ратарству временом посвећује све већа пажња. Повећавање броја стоке у односу на број становника још увек је мало.

Најважнија врста стоке за сељака јесте говече. За рад се, као што је напред истакнуто, највише употребљавају краве, које због тога дају мање млека. Предвиђено је да се краве као радна стока замене коњима. Тај процес замене краве ићи ће веома споро, јер су сеоска газдинства махом ситна, а ситном газдинству је рентабилније држати

краве него коње (због млека), тим пре што у малом газдинству нема обилних радова. Краве овде дају релативно мало млека, до 900 литара годишње. Преовлађује сименталска раса говечета. С обзиром на то да у Параћину све више расте потражња млека, у селу Сикирици (које се налази у непосредној близини Параћина) све се више гаје млечне и расније краве.

Коња има највише у Ђићевцу, Сикирици и Дреновцу, тј. у селима западног дела области. Њих углавном држе богатија домаћинства, зато што је коњ брза и јака животиња, а са њом је на тај начин једино и мо-

Ск. 5. — Однос броја и врста стоке у проценима а за године 1866, 1910 и 1952
1 — коња; 2 — говеда; 3 — свиња; 4 — оваца и 5 — коза

гућно обрадити на време већи посад. Како постоји велико шаренило раса, то је десетогодишњим планом унапређења пољопривреде предвиђено убудуће укрштање са липицанером и нонијусом. Исто тако предвиђено је и повећање бројног стања, с обзиром на то да ће коњи, као радна стока, убудуће заменити краве.

По бројности на прво место долазе овце. Њих гаји свако сеоско домаћинство. Села у западном делу области гаје мањи број оваца, и то само толико колико је потребно за подмирење домаћих потреба у вуни. Села у источном делу области: Скорица, Смиловац, Витошевац,

Подгорац и Грабово имају боље природне услове за развој овчарства. Ова села користе велике планинске пашњаке на Самањцу и Буковику (Дубравица, Столовац, Бачиште, Пећурска Коса итд.). Сељаци имају својих ливада у планини већ их закупљују од државе. Једино пољопривредници села Скорице имају у планини своје ливаде. Сељаци из ових села се удружују (по 4—5 породица, обично рођаци) и заједнички спрелећа истерују стоку у планину на пашу. Стоку музу наизменично, сваки музе онолико дана колико својих оваца има у стаду. Сјесени се спуштају и зиму проводе у селу. У западном делу области сељаци чувају своју стоку по утринама, а само Шетка и Нови Брчин имају 15 појата на Буковику. Што се тиче раса, преовлађује кривовирска овца. Свако сеоско домаћинство има оваца, ако не више, а оно по 2—3 брва, иначе постоје домаћинства која имају и до 80 брва (село Скорица). Једна овца даје годишње по 1 кг вуне. Вуна се износи на тржиште у Параћин или се продаје откупним станицама у Ражњу и Ћићевцу, које врше откуп за текстилну индустрију у Параћину.

После оваца по броју долазе свиње. У источном делу области оне су бројније али квалитетно лошије. То су т.зв. планинске ситне меснате свиње — мелези моравке и ситне планинске. У овом, источном делу области постоје домаћинства која имају и до 50 брва свиња. Оне се овде не чувају већ се пуштају слободно у „сампас“, а када се напасу, саме долазе на појату. У западном, равничарском делу слива сасвим преовлађује крупна свиња, моравка. Богатија домаћинства имају највише до 15 брва. Са све већим развојем индустријских насеља Параћина и Ћићевца, а упоредо с тим и са све већим порастом градског становништва, расте и потрошња меса. Стога се запажа све веће гајење свиња, нарочито тешких, масних у западном делу области. Засада је свињогојство (тов свиња) сведено на минимум, оно се врши само за потребе домаћинства. Ипак има и таквих домаћинстава која тове свиње и за тржиште, али су она ретка. До пијаце, истина, често истерују и дебеле свиње, али се то обично чини из преке потребе за новцем, и прода се она која је била намењена кући. Треба напоменути да је кукуруз у западном делу области раније служио за интензивни тов свиња. Данас, међутим, вишкови кукуруза обично се продају, а и мање се површине њиме засејавају, јер су га замениле индустријске културе и нарочито пшеница која се сада више употребљава у исхрани. По казивању бивших трговаца Ћићевац је раније лиферовао по више стотина дебелих свиња за Пешту, Беч и Берлин.

Некада су у великом броју гајене и козе, али од 1949 године, отада је забрањено њихово држање, њих више нема.

Што се тиче сточарских производа, нарочито млечних, с обзиром на развијено овчарство у потпланинским селима Скорици, Смиловцу, Витошевцу, Подгорцу и Грабову, пољопривредници сами производе сир и продају га на тржиштима у Параћину, Ћићевцу и Ражњу. На поменути тржиштима продаје се и стока. Док је било слободно држање коза, сељаци су кострет продавали путујућим трговцима, занатлијама, који су долазили у села, куповали је и истовремено продавали вреће и бисаге направљене од ње.

Живинарство. — Опадање сточарства крајем прошлог века и све већи развој ратарства, јачање тржишта и потребе становништва пружио су повољне услове за развитак живинарства. Живина је претстављала уносан трговачки артикал на тржишту, а и корисно је замењивала стоку у исхрани месом, како сеоских, исто тако и градских домаћинстава.

Данас у овој области има 46.978 комада живине. На следећој табели изнет је број и однос појединих врста живине:

Кокоши		Гуске		Пловке		Ђурке	
број	%	број	%	број	%	број	%
39.829	84,78	3.582	7,62	2.688	5,72	879	1,87

Постоје извесне разлике у броју појединих врста живине између села која се налазе у равни Велике Мораве (Доњи Катун, Сикирица, Дреновац, Појате и Ђићевац) и оних која се налазе у јовановачком басену и на његовом источном ободу. Тако се у напред споменутим селима нижег, западног дела слива гаји већи број гусака и пловки него што их имају села источног дела. То се чини углавном због тога што у западном делу слива има више воде (бара), те је стога и лакше неговање ове врсте перади. С друге стране, села источног дела гаје већи број кокошију од села западног дела.

Последњих година кокошија куга често и нагло уништава велики број кокошију, те је врло тешко утврдити тачан број живине. Услови за развитак живинарства врло су повољни, па би му стога требало посветити већу пажњу. Оно данас ни по броју, а ни по квалитету, није на оној висини на којој би требало да буде. Засада се гаји само домаћа врста живине (кокоши).

Данас просечна годишња производња јаја по једној кокоши износи 40—60 комада. Ово је веома мали број, када се узме у обзир да легхорн у непосредној близини ове области, у Ђуприји (државно добро Добричево), даје 100—150 комада годишње; што показује да је овде још увек заступљена стара домаћа врста живине. Јаја се знатним делом продају на тржиштима у Ражњу, Ђићевцу и Параћину.

Пчеларство. — Судаћи по историским документима, који се одnose на цело Поморавље, и нарочито на суседну област (слив Црнице), може се претпоставити да је и у овом крају било некада јако развијено пчеларство. Гајење пчела објашњава се чињеницом да је у средњем веку била велика потражња и потрошња меда и воска. Опадање пчеларства је вероватно отпочело са крчењем шуме и преоравањем ливада, а нарочито са појавом индустрије шећера у Ђуприји. У последње време почиње да се поклања све већа пажња овој привредној грани, јер се планским пошумљавањем и унапређењем воћарства, као и све већим сејањем сунцокрета и црвене детелине, стварају и повољни услови за пчеларство.

На ниже наведеној табели приказан је број кошница у 1866, 1910 и 1952 години (8, 9):

Година	К о ш н и ц е		Свега
	са покретним саћем	са непокретним саћем	
1866	—	471	471
1910	400	1.523	1.923
1952	506	530	1.036

Данас је пчеларство развијеније у источном делу слива, где има још увек доста пашњака и шума. Пчеларством се баве углавном имућнија домаћинства. Када је година добра, „цветна“, свака кошница са покретним саћем да по 30 и више кг меда и 3—4 кг воска, док је принос меда и воска код кошница вршкара, са непокретним саћем, знатно мањи.

Риболов. — На Великој Морави је развијен и риболов. Већи број становника Доњег Катунa и Ћићевца бави се риболовом. То нису професионални рибари — аласи, то су пољопривредници којима риболов претставља узгредно занимање. Највећи део уловљене рибе становници употребе за своја домаћинства, а врло малу количину продају на тржишту у Ћићевцу.

* *
*

Напред је већ истакнуто да у овој области преовлађује ситан посед, који је једва у стању да произведе онолико колико је потребно за исхрану његових чланова. Ако се сада размотри колики је доходак појединих газдинстава од пољопривреде, запазиће се да је ситан посед упућен да се поред пољопривреде бави и другим занимањима како би одржао или, евентуално, повећао свој животни стандард. На следећој табели приказан је доходак од обрадивих површина газдинстава са поседом од 10, 5 и 2 ха у појединим деловима области. За ову табелу узета су газдинства са по 4 члана породице.

Н а с е љ а	Доходак поседа у дин. од		
	10 ха	5 ха	2 ха
села у равни Велике Мораве	438.543	152.466	88.900
села у равни Јовановачке Реке	233.463	122.913	51.396
потпланинска села на истоку	122.372	79.425	18.598

Ако се изврши анализа ових података запазиће се да је најмањи доходак у потпланинским селима. Разлог је тај што су имања ових пољопривредника слабо плодна, те су они због тога више упућени на планину и сточарство. Пада у очи и то да, уколико се више спуштамо ка долини Велике Мораве, земљиште је све плодније а доходак све већи. Зато је у западним деловима слива јаче развијено ратарство, док је у источним више заступљено сточарство.

ДОПУНСКА ЗАНИМАЊА И ЗАРАДА

У области овога слива нема пољопривредних домаћинстава без земље, али је зато велики број домаћинстава са поседом до 1 ха (393), тј. 8,4% од укупног броја пољопривредних домаћинстава. Овако мали посед није у стању да исхрани чланове домаћинства, те су на тај начин ови упућени на допунско привређивање.

Из напред изложеног се види да су земљорадња и сточарство основа привредног живота. Све до Првог светског рата они су били и једина занимања. Али, када се становништво намножило и када сељак више није био у стању да исхрани чланове своје породице са малог имања, он је био принуђен да тражи зару на другој страни, како би се допунило оно што недостаје. Допунско привређивање се јавило, дакле, као последица тешког економског стања и малог поседа. Али треба нагласити да и најбогатија домаћинства, као и она средња, повећавају доходак дајући свој пољопривредни инвентар (казан за печење ракије, вршалицу, пољопривредне справе итд.) на коришћење онима који га немају. Те су услуге понекад врло скупе.

Раније је најважнији облик допунског привређивања било надничење. Сиромашнији сељаци су радили код имућнијих, пошто ови нису били у стању да сами обраде своја велика имања. У надничење се одлазило за време копања кукуруза, косидбе ливада, жетве, а највише на вршидбу. Осим надничења у допунско привређивање спада и наполица. Надничење и наполичење све се више губе, пошто вишак радне снаге са села сада налази запошљење у индустрији, а и законом о оснивању земљишног фонда вишак земље (преко 10 ха) је одузет домаћинствима, тако да се више не осећа онаква потреба за најамном радном снагом као раније.

Допунско привређивање је још увек развијено. Да би обрадиле своје економије, набавно-продајне задруге у селима плаћају радну снагу. Извесне разлике у допунском привређивању се запажају код сељака из села у западном делу области и из села у источном делу. Сељаци западног дела најчешће раде у индустрији у Параћину, а и у Ћићевцу, док сељаци источног дела области раде разне пољопривредне послове. Како кречњаци и шуме заузимају велике површине у источном планинском делу слива, сељаци искоришћавају кречњак за производњу креча. Печење креча претставља допуну земљорадничке и сточарске производње и оно се као такво јавља само код појединих сељака неких села овог дела области (Скорице, Смиловца и Витошевца).

Села у западном делу слива дају преко 1000 радника индустрији (око 800 квалификованих и преко 200 неквалификованих). Тај се број преко зиме, када престане сезона пољопривредних радова, знатно повећа. Села у источном делу области дају углавном сезонску радну снагу, и то по 150 радника шумском газдинству „Јужни Кучај“ на Кучају који раде на експлоатацији шума, и до 50 радника Сењском руднику угља. Поред тога ова област даје и сезонску радну снагу фабрици шећера у Ђуприји (до 200 радника), грађевинском предузећу „Поморавље“ у

Параћину (до 50 радника), а кудељари у Појату и фабрици за импретнирање дрвне грађе у Ћићевцу сву радну снагу.

У жељи да повећају своја имања и побољшају животни стандард неким пољопривредним занимањима баве се и имућнији сељаци, а не само сиромашни. Обично велике задружне породице дају по једног мушкарца индустрији или железници, и он се тамо запошљава као стални радник. У овом погледу посебне специфичности показује село Доњи Катун. Оно бива скоро сваке године угрожено поплавама, како од Велике Мораве, тако и од Јовановачке Реке, па је стога његово становништво принуђено да се бави разним занимањима. Између осталог, сељаци овога села стружу даске и тарабе (плот) од тополовог и врбовог дрвета, затим гаје свилену бубу, пошто имају доста дудовог дрвета. Тако, сељаци овога села одгаје сваке године до 3.000 кг чаура свилених буба. Свилену бубу гаје и села у источном делу области (Смиловац и Витошевац), и то до 50.000 чаура годишње.

Пољопривредно становништво ове области одувек је највећи део својих потреба углавном подмиривало сопственом производњом. Тако је готово свако домаћинство производило од вуне сукно за одећу, а од конопље и лана веш, затим од дрвета разне алатке итд. Све су то били производи домаће радиности која је временом, са развојем индустрије, све више запостављана. Данас се у све мањој мери израђује сукно, платно и слично; већином се купује готова индустријска роба. Још се само одржала израда сукна, а у селу Доњи Катун обрада меког дрвета и прерада конопље као производ домаће радиности. Преко 50% домаћинстава у селу Доњи Катун секу даске и тарабе и износе их на тржиште у Параћин. У Ћићевцу изван број сељака плете корпе од врбовог прућа па их такође износи на тржиште. Осим тога неколико домаћинстава праве од шеvara асуре које такође износе на тржиште у Ћићевац, Параћин и Ћуприју.

РУДАРСТВО, ИНДУСТРИЈА И ЗАНАТСТВО

Када се проучи сировинска и енергетска база овога краја, одмах се долази до закључка да он нема неких нарочитих услова за развој било каквог већег рударског одн. индустријског предузећа или објекта. Због тога се овде нису ни раније, а исто тако ни данас, појавила било каква већа индустријска предузећа, па је читава делатност у овоме правцу била усмерена на коришћење мањих резерви мрког угља, или, с друге стране, на искоришћавање шума Буковика, које су овде некада захватале знатна пространства. Најзад, покоја циглана користи иловачу у нижим деловима области.

Рударство. — У олигоценим наслагама у непосредној близини Ћићевца има мрког угља који по квалитету заостаје за угљем сељског угљеног басена и алексиначких рудника. Експлоатацију овог угља отпочео је домаћи капитал 1895 године. Непосредно после пожара, који је 1904 године уништио творницу вунених тканина „Минх и Шумпстер“ у Параћину, индустријалац Минх је купио овај рудник у Ћићевцу. Но како је угљ био доста слабог квалитета, власник га је 1912/13 го-

дине затворио и отворио рудник Ртањ, чији је угаљ био бољи и више тражен. У руднику у Ћићевцу било је запослено око 300 радника, док су стручну радну снагу сачињавали радници из Словеније. Постојала је и рударска колонија са трговинама. Рудник је био електрифициран, а носио је назив „Рудник Морава“. После затварања рудник је потпуно опустошен и опљачкан.

Услед све већег развоја индустрије у Параћину, а самим тим и све веће потрошње угља, овде је на месту старог рудника отворен 1949 године нов рудник мрког угља. Угаљ се од рудника до железничке станице превози колима, а затим се претоварује и транспортује за фабрику текстила у Параћину. Угаљ није био довољно експлоатисан, механизација је била слаба и недовољна, радници су угаљ копали углавном руком, те је и капацитет рудника био мали, свега око 20.000 тона годишње. Сада је у изградњи нова жичара која ће омогућити већу производњу и смањити производне трошкове. Интензивна експлоатација се још увек не врши, јер су угљени слојеви у испитивању. У садашњој фази рудник носи назив „Истражни рудник угља“.

Индустрија. — Почетком овог века, 1901 године, уз помоћ белгиског капитала, саграђена је у Ћићевцу фабрика за импрегнацију *џрагова* и *шелефонских стубова*. У исто време била је саграђена и железничка пруга, индустријски колосек, од Ћићевца до планине Буковика (Столовац), где се грађа секла и вагонима довозила у Ћићевац на импрегнарање. Ово је била прва фабрика те врсте на Балкану и радила је све до 1915 године. После Првог светског рата машине су пренете у Крушевац где је била саграђена нова фабрика. „Импрегнација је имала велики капацитет и више стотина радника, а дрво је добијала са Буковика, Гоча и Јастрепа“ (11, 89). Индустријски колосек од Ћићевца до Столовца дигнут је 1935 године.

Године 1950 почела је изградња нове фабрике, за коју је из фабрике за импрегнацију дрвета у Карловцу (Хрватска) пренет један цилиндар за импрегнарање. Ова је фабрика пуштена у погон већ 1951 године и њен капацитет износи 6.000 м³ импрегниране грађе годишње (12, 464).

Фабрика цигле и црепа налази се у алувијалној равни Велике Мораве, недалеко од Ћићевца (2 км). Њу је између два светска рата подигао домаћи капитал. По ослобођењу она је национализована. Радна снага која ради само преко лета делом је из Ћићевца а делом из околине Врања и Лесковца. Капацитет је велики (око 200.000 комада цигала и 500.000 комада црепа годишње) и подмирује потребе бивших срезова ражањског и темнићког (део новог крушевачког среза).

Како ова област има изразито земљораднички карактер, у вези са производњом жита развила се у периоду између два светска рата и *млинска индустрија*. Њу је подигао домаћи капитал. Данас у овој области постоје ови млинови: У Сикирици два (моторни и парни млин са капацитетом до 15.000 кг за 24 часа), у Дреновцу један (моторни са капацитетом до 15.000 кг за 24 часа), у Ћићевцу два и у Новом Брачину један млин сви са истим капацитетима. Како је област велика а капацитет

млинова мали, пољопривредници су принуђени да носе мливу у Ражњу и Параћин и да га тамо мељу.

Године 1949 почела је изградња *кудељаре* у Појату, која је 1952 године пуштена у погон. Кудеља за прераду набавља се из Војводине а делом и из околине. Укупно кудељара има 100 радника (већином из села Појате) и ради сезонски. У прво време кудеља ће се прерађивати углавном за домаћу потрошњу.

Из овога се види да је индустрија у области слива Јовановачке Реке делом обновљена а делом новооснована, и да се још увек налази у почетном стадијуму, због чега и нема неки шири значај ни већи утицај на своју околину.

Како је ова област одувек била блиско везана у привредном погледу за Параћин, који је у неку руку био њено привредно средиште, параћинске занатлије вршиле су разнолике услуге становништву овога краја. Поред тога неке занатлије, као на пример ковачи из Ћићевца и Новог Брачина, обилазиле су сва села области и такође чиниле услуге становништву. Међутим, тек после Другог светског рата, због повећане изградње, измена у начину живота и развијенијих потреба, скоро свако село у сливу добило је по неког занатлију. То су на првом месту абације (кројачи народног одела), а затим колари и ковачи. Данас у целом сливу има 152 занатлије (мајстора), од тога броја њих 26 живе у Ћићевцу. У Ћићевцу се по ослобођењу јавило и задружно занатство, тако да у њему последњих година има пет занатско-произвођачких задруга (обућарска, столарска, фризерска, поткивачка и кројачка), које упошљавају око 30 радника.

Док од ослобођења занатство у већим градовима опада услед наглог развоја индустрије, као што је то случај са Параћином, дотле се овде после ослобођења осећа јачање ове привредне гране. Пре рата потплатинска села нису уопште имала занатлија, а данас их има свако село; то су већином они чији је занат везан за земљорадњу или сточарство (колари, ковачи, поткивачи итд.). Раније су пољопривредници морали да изгубе по дан или два да би оправили алат у Ражњу или Параћину; данас, међутим, они обаве оправку у селу и не губе у времену.

Сировине за поједине врсте заната занатлије набављају преко већих трговачких предузећа у Параћину и Крушевцу. За поједине врсте заната сировине се морају набављати и из већих центара, као што су Ниш и Београд.

САОБРАЋАЈ, ТРГОВИНА И ПРИВРЕДНА СРЕДИШТА

С обзиром на то да се упоредо са напретком привреде развијао и саобраћај, повећавала размена производа и настајала привредна средишта то се ова три географска појма не могу одвојити од привреде нити одвојено посматрати, јер су у извесним моментима они и узајамно деловали једни на друге.

Рељеф слива Јовановачке Реке, као и његов географски положај, пружају повољне погодбе за развој саобраћаја. Али и поред тога сао-

браћајне прилике нису тако повољне. На саобраћајне везе свих насеља у сливу утицао је, углавном, правац тока Јовановачке Реке, јер главни путеви иду главном долином ове реке а споредни махом долинама њених притока. Но и поред тога главни саобраћајни значај за ову област и њен привредни просперитет одувек је имала, а и данас има, главна саобраћајна магистрала наше земље — моравско-вардарска пруга и пут који пролази њеним западним делом. Познато је да је још од давнина, у доба Римљана, овом удолином пролазио војни пут „Via Militaris“. Он ни касније никада није мењао правац. *Ердељановић* и *Николић* пишу: „Пут од Туприје и даље преко Параћина и Ражња по свој прилици је и у турско доба водио по старом римском друму. О томе имамо доказа у Вранчића (1553 год.) коме су у Ражњу казали, да је овај пут, «којим путују грађен на римски начин и да се зове Трајановим»“ (13, 194—195).

Источне делове области са овим путем на западу везује пут који иде долином Јовановачке Реке. Код места званог „Јовановац“, недалеко од села Нови Брачин, некада се одвајао пут за Крушевац. *К. Косишић* 1899 године пише: „Код данашњег села Јовановца, које се до 1859 године зваше Шупељак, од Цариградског Друма се одвајаше једна побочна грана па поред Сталаћа и преко Јужне Мораве иђаше у Крушевац“ (14, 419).

Са све већим побољшањем привреде и порастом привредне производње побољшавале су се и саобраћајне прилике. То побољшање нарочито је било осетно после подизања фабрике за импрегнирање грађе у Ћићевцу, пошто је непосредно после њене изградње изграђена и железничка пруга долином Јовановачке и Велике Реке, од Ћићевца до Столовца (подножје Буковика). Ову пругу су користили и селаци за одлазак на пијацу (Ћићевац, Ражањ), или су ишли до главне железничке пруге па потом даље возом за Параћин односно Крушевац. Ова је пруга, заједно са путем, претстављала главну саобраћајницу области. Из извесних политичких разлога ова је пруга дигнута 1935 године. Траса пруге још увек стоји и засада је неискоришћена.

Иако данас густа мрежа колских путева повезује међусобно сва села, а њих опет са главним путем, саобраћајне прилике ипак нису тако повољне. Најближа железничка станица за села у источном делу области јесте Ћићевац. Он је од већине села удаљен 15—20 км. Због те удаљености пољопривредници се тешко решавају да изађу на тржиште, нарочито када су неповољне атмосферске прилике. Скорица и Смиловац су удаљени од већих тржишта (Параћина, Ћићевца и Ражња) по 19 км. Ова села су удаљена од железничке станице Обрадове Столице (на прузи Параћин—Зајечар) 8 одн. 10 км, но како је висинска разлика између станица и села знатна а пут врло тежак, пољопривредници поменутих села ретко користе ову везу. У време јаких киша раскаља се јовановачки пут, те је врло тешка веза са главним путем.

С обзиром на напред истакнуте релативно тешке саобраћајне прилике, читав привредни живот области и његов напредак отежан је и не може да иде у корак са суседним областима. То се поготову уочава и одражава на привредној активности параћинско-светозаревске котлине, најбогатије и најразноврсније области НР Србије.

О трговини и размени робе имамо података још из Средњег века, а главно тржиште у оно време за целу параћинско-светозаревску котлину, па и за ову област, био је Параћин, те су се сва села ове котлине стицала на параћинско тржиште (6, 152).

Како је ово углавном пољопривредна област, то су и главни артикли промета били пољопривредни производи. Пољопривредници су своје производе износили на тржиште суседних области. Продаја индустријске и колонијалне робе у селима вршила се у филијалама трговаца из оближњих градова, а између два светска рата ово су обављале и земљорадничке задруге. Чак су се и у појединим селима појавили људи који су се бавили трговином пољопривредних производа, углавном стоке. Тако су били познати трговци Милојица и Живан Брачинац. Они су се обогатили у селу Брачину, па су се страхујући да им хајдуци не отму новац, пред Први светски рат преселили у Ражањ. Први сеоски дућани који су снабдевали сељаке индустријском робом отворени су још 1871 године, и то: у Витешевцу 1 и у Ћићевцу 3 (14, 326). Треба истаћи да су 14 трговаца из Ражња били главни снабдевачи ове области непосредно после Првог светског рата; од ових су били најпознатији Цветковић и Марковић, који су у Ражњу имали и своје млинове и вршили откуп жита од сељака, а брашном су снабдевали Крушевац, Врњачку Бању, Ниш, Нишку Бању и Алексинац. Познат је био и кафеџија Стефановић који се бавио и извозом дебелих свиња. Између два рата он је годишње товио по 200 брава и лиферовао их за фабрику саламе у Јагодини (Светозареву), па чак и за Крагујевац и Београд. Ћићевац је између два рата имао 13 трговаца, од којих се један бавио само извозом стоке.

За пољопривреднике и продају пољопривредних производа нарочито су од великог значаја биле пијаце и вашари. На пијаце су сељаци излазили у Ражањ, Параћин, Крушевац, а од 1923 године и у Ћићевац. Раније су пољопривредници најрадије излазили на пијацу у Параћин, с обзиром на то да је у Параћину тржиште јако и потражња пољопривредних производа велика. На друго место је долазила пијаца у Ражњу, а на последње у Ћићевцу.

Као што је већ истакнуто, и вашари су играли велику улогу у продаји пољопривредних производа, нарочито стоке. Пољопривредници ове области одлазили су на вашаре у Ћуприју, Параћин, Алексинац, Бољевац и Крушевац. Што се тиче локалних вашара, они су били од највећег значаја. Вашаре је имао Ћићевац (три пута годишње), а нарочито је био познат и велик јовановачки вашар који се одржавао у селу Брачину. Ово је уједно и најстарији вашар у овој области. По подацима, сакупљеним на терену, на овај вашар су долазили, последњих деценија 19 века, пољопривредници чак из Крајине и околине Пожаревца, тада је он и био најјачи. Постоји у Државном архиву у Београду један докуменат о том вашару који гласи: „Рађено у Јовановцу I-II-1910 год. Пристадоше данас одборници села Брачина Претрковца и Плочника и изјавише: „Досада је у овој општини одржат један тродневни вашар, а у дане 29, 30 и 31 августа сваке године под именом Јовановачки вашар. Овај вашар чувен је са стоком и на истом се продавају сви остали

земаљски производи што је свима и свакоме познато ко је посетио овај вашар. Пошто им за подизање школе недостају паре то желе да се отвори још један вашар, а у дане 8, 9 и 10 јула и да се приход вашарски употреби на подизање нове школске зграде“. Министарство народне привреде је одобрило одржавање другог вашара“ (16).

После Првог светског рата, само десетак година касније, овај други вашар био је укинут, те се тако све до Другог светског рата у Брачину вашар одржавао само једанпут годишње. За ове вашаре је било карактеристично то да се на њима највише и готово искључиво, продавала стока. Са једног вашара се извозило просечно по 40 вагона стоке.

Данас је трговина заступљена у три сектора: државном, задружном и приватном. Трговаца приватника више нема. У готово свим селима налазе се продавнице земљорадничких задруга које врше продају индустриске робе сељацима. Само варошица Ћићевац има специјализоване продавнице, тј. продавнице које продају само индустриску одн. само колонијалну робу. Тако, трговачко предузеће „Темнић“ из Варварина има 4 продавнице, трговачки магацин из Ражња 1, земљорадничка набавно-продајна задруга 2, комбинат гуме и обуће „Борово“ 1 итд.

Што се тиче промета и продаје пољопривредних производа, и данас највећу улогу играју пијаце. Поред Ћићевца, чија је пијаца данас позната и изван граница ове области, пијаце су добила и села Витошевац и Брачин. Витошевац је добио пијацу 1947 године а Брачин 1952. Ове пијаце, с обзиром на то да су доста удаљене од градова, немају бројне потрошаче за разноврсне пољопривредне производе те нису ни тако јаке. Са ових пијаца се годишње извезе око 30 вагона разне стоке а упроче до 10 вагона јагањаца. Пијачни дан у Ћићевцу је недеља, а постоје три пијаце: женска, сточна и дрвна. На женску пијацу износе разне пољопривредне производе сељаци из околних села и из самог Ћићевца. На сточној пијаци, поред мештана, појављују се сељаци из села јовановачког басена. На дрвној пијаци углавном се појављују сељаци потпланинских села као продавци а мештани из Ћићевца најчешће као купци огревног дрвета. На женску пијацу долазе потрошачи из многих градова: Параћина, Ћуприје, Светозарева, Крушевца па чак и из Београда, користећи недељну повратну карту. То је свакако један од разлога што је пијаца у Ћићевцу доста скупа.

Пољопривредници ове области појављују се као продавци не само на овим пијацама већ и на пијацама у Параћину, Ражњу и Крушевцу. Као тржни вишкови на локална тржишта се доносе: пшеница, кукуруз, поврће, воће, стока за клање, маст, вуна, јаја, сено, млечни производи, креч и дрва. Само варошица Ћићевац извезе годишње преко 100 вагона кукуруза за наше пасивне крајеве.

За продају стоке, поред других производа, и данас су од нарочитог значаја вашари — панађури. Вашари се одржавају у селу Брачину (два пута годишње) и Ћићевцу (три пута годишње). Са вашара у Брачину (само за два дана) извезе се по 500 грла говеди и по неколико десетина вагона ситне стоке, а само са једног вашара у Ћићевцу до 50 вагона стоке.

Да би се лакше могао сагледати привредни значај области и појединих трговачких центара, мора се укратко изнети како су се развијала и како су настајала привредна средишта. Пошто су ову област одувек административно делила три среза: параћински, ражањски и темњики, то она раније у својим границама није имала једно веће административно-управно средиште, које би истовремено било и привредно средиште. Услед тога су сва струјања раније била усмерена ка Параћину, Ражњу и Варварину.

У периоду освајања капиталистичке производње и јачања робно-новчаних односа — што се нарочито догађало последњих деценија 19 века — појављује се и све више истиче као место трговачког карактера Ражањ. Параћин је и даље као јако тржиште имао велики утицај на привредни развој ове области, али поред њега и улога Ражња постепено је јачала. Међутим, иако област овога слива никада није представљала засебну административну целину, она није била изолована. И баш због тога, што су је у административном погледу делила три среза, а тржишта су била прилично удаљена, јавила се потреба за једним ближим средиштем, према којем би се стицала сва села у области слива, без обзира на то што би она административно била везана за центре северно и јужно од њега. И већ у периоду између два светска рата почиње све више да се издваја од осталих насеља и да прима карактер варошице место Ћићевац. Његов значај као привредног средишта нарочито јача после Другог светског рата. Ћићевац је веома старо насеље и лежи на месту где се укрштају путеви, — један који долази са истока долином Јовановачке Реке и други који долази са запада из Варварина и који спаја Темњи са главним моравским путем. Из Ћићевца се пут продужава даље према југу ка Сталаћу, и још даље према Крушевцу, Краљеву итд. Према томе, Ћићевац је у врло повољном положају да постане градско насеље, засада он је само варошица. Он постепено добија све више карактер градског насеља, а у блиској будућности биће индустриско-рударско насеље.

Као што је истакнуто, Ћићевац је дуго био сеоско насеље и тек у периоду цветања трговине, између два светска рата, почео је полако да губи сеоски карактер, иако су основу његовог становништва тада чинили, а и данас чине, пољопривредници. Са развојем трговине он добија пијацу и полако се издваја од других насеља те постаје варошица. Но његова интензивнија изградња и јачање настаје тек после Другог светског рата, када добија осмогодишњу школу, биоскоп, нову пошту (стара је отворена пре 30 година). Електрификација је извршена одмах после изградње фабрике за импрегнирање грађе, затим је отворена апотека, зубна ординација и амбуланга.

И поред тога што Ћићевац већ данас претставља привредни центар области и што има све услове да се развије у велико насеље, њему се не поклања довољно пажње, нарочито не његовом улепшавању и модернијој станбеној изградњи. Он је и данас у основи задржао карактеристични друмски тип сеоског насеља. Развио се дуж друма и његово даље ширење креће се у истом правцу према селу Радошевцу, тако да су се та два насеља данас већ спојила у једно. Није извршено

уређење улица нити њихово попличавање; то су и даље остали сеоски „сокаци“, тако да и главна улица у време киша постаје права сеоска каљуга. С обзиром на све већи привредни развој требало би да постоји и већа станбена изградња, а уједно да се поклони пажња и улепшавању места.

Са све већим развојем привреде и администрације, а у вези са великом издуженошћу области у правцу запад-исток, јављају се и друга средишта локалног значаја. Одмах по свршетку Другог светског рата осетио се пораст и истицање села Витошевца. Засада, и поред тога што има осмогодишњу школу и пијацу, Витошевац претставља само средиште за потпланинска села. То је и највеће село у овом делу области. Већи значај за област оно неће никада имати, јер се у јовановачком басену јавља нов центар — село Нови Брачин. Оно има и више услова од претходног, с обзиром на то да се налази недалеко од моравско-вардарског пута (око 3 км), а од железничке пруге је удаљено око 12 км. Ова села нису још електрифицирана. На крају треба истаћи и насеља у планинама (појате), која претстављају средишта сточарства. Појате у планинама својина су потпланинских села Скорице, Смиловца, Витошевца, Подгорца и Грабова.

И поред свега поменутог, у целој области слива Јовановачке Реке још увек се осећа јак утицај Параћина великог индустриског места које лежи на прузи. Тај утицај свакако ни убудуће неће никада слабити, с обзиром на све већи развој индустрије у овом граду и све већи пораст градског становништва. Ражањ, иако ближи области од Параћина, временом ће све више губити онај значај који је некада имао, пошто је укинут ражањски срез те тако више он није ни управно, ни административно а ни трговачко средиште.

V. ЗАКЉУЧАК И ПЕРСПЕКТИВЕ ДАЉЕГ РАЗВОЈА

Из напред изложеног се запажа да је област испитиваног слива у привредно-географском погледу доста разноврсна. И поред тога што једно село области (Плочник) не задовољава своје потребе сопственом прозиводњом, већ ради исхране становништва увози разне врсте жита из суседних села, ова област је у привредном погледу активна, јер даје производе за извоз. Напред истакнута привредна разноврсност се огледа у развијеној земљорадњи у западном делу слива, на једној, и јаче наглашеном сточарству у источном делу области, на другој страни. Осим тога, у развоју се налазе и рударство и индустрија у западном делу. Као што је већ речено, за развој индустрије постоје добри услови. Иако је у привредном погледу ова област доста богата, она и поред тога није привредно искоришћена онолико колико за то постоје услови. Да би се ипак у потпуности искористила и да би се подигао животни стандард њених становника, потребно би било предузети низ мера, које би се првенствено односиле на унапређење пољопривредне производње.

Начин обраде земље и примена агротехничких мера пишу на извидној висини, о чему сведоче релативно мали приноси жита са земљишту одличног квалитета. Приноси жита, нарочито у западном, равничарском делу области, могли би се, с обзиром на квалитет земље, знатно повећати. За побољшање обраде и повећање приноса као најнужније се поставља питање регулације Јовановачке Реке, која сваке године наноси пољопривредницима велике материјалне штете. Поред тога, савременијим начином обраде — употребом вештачког ђубрива и применом савремених агротехничких мера — приноси би се свакако удвојстручили. Чак и у јовановачком басену, на земљишту горег квалитета, могли би се приноси повећати ако би се омогућило наводњавање извесних површина.

У вези са ерозијом тла која узима све већег маха у источном делу области, нужно се поставља питање спречавања бујица, које су интензивне нарочито на северним падинама Буковика. После јаких киша (пролећних) вода се слива са голих падина и носи са собом велике количине материјала којим засипа корита Велике, Крћеве и Јовановачке Реке. Дешава се често да те бујице буду толико јаке да угрозе и поједина насеља (Грабово, Смиловац, Пардик). Све ове штетне појаве свакако би се умногоме смањиле пошумљавањем искрчених и знатним делом разораних површина, а тиме би се и протицај река донекле уравнио.

С обзиром на добру крмну базу (простране пашњаке) у источном делу области, требало би посветити већу пажњу развоју сточарства, нарочито овчарства. Ова би се привредна грана умногоме побољшала ако би земљорадничке задруге оснивале своје фарме и снабдевале их бољим сојевима оваца. Када је већ реч о сточарству, треба напоменути да би се могла већа пажња поклонити гајењу крупне, млечне стоке у западном делу области; ово из тог разлога, што се у непосредној близини град Параћин све више развија у велики индустријски центар, а у исто време и у све веће потрошачко место за млеко и млечне производе.

Узимајући у обзир напред издвојене привредне целине, подлошке особине земљишта, као и микроклиматске факторе, а у вези с бољим привредним искоришћавањем ове области, неопходно би било извршити пољопривредну реонизацију. У том циљу би у низиском — равничарском делу области требало гајити првенствено влажне културе, нарочито кукуруз, а упоредо са тим потстицати интензивнији развој свињарства и гајење крупне млечне стоке. Јовановачки басен је врло погодан за гајење сувих култура, а и за развој воћарства и виноградарства, док су услови у планинском делу области врло повољни за развијање сточарства, првенствено овчарства.

Ради побољшања саобраћаја, који у данашњем стању претставља извесну кочницу у привредном напретку области, требало би по могућству понова узети железничком путем Ђићевац са Столовцем. На тај начин би се омогућио пољопривредницима лакши одлазак у веће центре, а упоредо са тим интензивније гајење шећерне репе, за коју ипаче постоје добри природни услови. Њен транспорт до фабрике не би више претстављао проблем, какав постоји у садашњим условима. Тиме би се побољшало и снабдевање околних градова (Крушевца, Параћина,

Ђуприје, Светозарева итд.) не само поврћем и воћем, већ и млеком и млечним производима. Изградња ове пруге би се касније могла продужити и пруга би се преко Буковика могла везати за Сокобањску котлину и даље за долину Тимока. Таква пруга би много допринела привредном просперитету ове области, а преко ње и Сокобањске котлине. У данашњим условима, ради побољшања постојећих саобраћајних прилика, нужно би било модернизовати пут који иде долином Јовановачке Реке, и то насипањем и ваљањем; на тај би начин он могао добро да служи и у време највећих киша.

И за развој туризма услови у овој области су повољни, мада ова привредна грана није развијена. Развоју туризма свакако би нарочито много допринела изградња извесног броја туристичких објеката (планинарских домова).

Постоје и добри услови за изградњу једног већег одмаралишта — летовалишта у Столовцу, а то су чист планински ваздух и добра здрава вода за пиће; с обзиром на богатство околине и релативно мале удаљености између насеља не би се постављао ни проблем снабдевања одмаралишта храном.

VI. ЛИТЕРАТУРА

1. В. Петковић, К. Петковић, М. Луковић и Б. Миловановић — Геолошка карта Краљ. Југославије, лист „Параћин“ 1 : 100.000, 1930 год.
2. Д-р М. Милосављевић — Климатографска скица НР Србије — Хидротехничке мелiorације у НР Србији, Институт за водну привреду НР Србије, Београд 1951 год.
3. Д-р Б. Ж. Милојевић — Долина Велике Мораве, Зборник радова ГИ САН књ. 3, Београд 1951 год.
4. Кретање протока на реци Великој Морави — Савезна управа хидрометеоролошке службе, Београд 1949 год.
5. Педолошка карта НР Србије 1 : 600.000 — Хидротехничке мелiorације НР Србије, Институт за водну привреду НР Србије, Београд 1951 год.
6. Б. Дакић — Слив Црнице, привредно-географска проучавања, Зборник радова ГИ САН књ. 11, Београд 1955 год.
7. Ј. Цвијић — Порекло становништва северне Србије 1 : 1,200.000 (Насеља и порекло становништва) књ. 12, Београд 1922 год.
8. Државопис Србије за 1866 год. Београд 1869 год.
9. Претходни резултати пописа становништва и домаће стоке у Краљевини Србији 31-XII-1910 год. књ. V, Београд 1911 год.
10. Статистика Краљевине Србије XXI, Београд 1913 год. (Статистика земљорадње и жетвеног приноса у 1904 години).
11. О. Савић — Утицајне сфере градова у долини Велике Мораве, Посебна издања ГИ САН књ. 7, Београд 1955 год.
12. Производне снаге НР Србије — Економски институт НР Србије, Београд 1953 год.
13. Ј. Ерделановић - Николић — Трговачки центри и путеви по српској земљи у средњем веку и турско доба, Београд 1899 год.
14. К. Костић — Трговински центри и друмови по српској земљи у средњем и новом веку, Београд 1899 год.
15. Н. Вучо — Распадање еснафа у Србији — Посебна издања Историског института САН, књ. ССХХII, Београд 1954 год.
16. Државна архива — Београд; Министарство народне привреде Т.Ф. VII. 1900 год.

BRANIMIR LJ. DAKIĆ

R é s u m é

BASSIN DE LA JOVANOVAČKA REKA

— LES CARACTÉRISTIQUES ÉCONOMIQUES ET GÉOGRAPHIQUES —

L'étude de cette région a été faite l'été 1953. Presque toutes les formations géologiques y sont représentées de Paléozoïque à Alluvium et les caractéristiques principales de la région sont: les températures atmosphériques très élevées durant la période végétative, des précipitations atmosphériques en quantités suffisantes, ce qui est d'une importance capitale pour l'agriculture. L'automne est plus chaud que le printemps. Košava est le vent le plus fréquent et est très nuisible.

Le cours d'eau principal du bassin est la rivière Jovanovačka qui a un caractère torrentiel. Elle inonde une surface de plus de 500 hectares chaque année. Dans la région on distingue les espèces de terrains suivantes: les terres alluviales, les terres grasses et les terres arides. Jadis cette région était couverte d'une épaisse forêt, mais aujourd'hui il ne reste que 38,81% de toute la surface.

La plupart des habitants s'y sont établis au 19e siècle. Plus rarement il y vient aujourd'hui des habitants d'autres régions. La population de cette région émigre dans les villes voisines où elle trouve du travail dans l'industrie. La densité de la population est en état d'accroissement stable: l'année 1866 il y avait 23 habitants par km², en 1884 — 31,6, en 1910 — 50,67, en 1931 — 64 et en 1948 — 66,95.

La principale branche de l'économie est l'agriculture, surtout dans la partie occidentale du bassin, tandis que dans la partie Est, c'est l'élevage qui domine. La culture des arbres fruitières et de la vigne est peu développée. Jadis l'élevage du bétail avait la prépondérance sur toutes les autres branches économiques et aujourd'hui il est pratiqué seulement dans la partie Est du bassin. Cette région exporte 10.000 tonnes de maïs et 4—6 tonnes de blé chaque année. On s'oriente de plus en plus vers la culture potagère.

Le besoin d'un travail supplémentaire apparaît comme suite d'une situation économique très faible et la possession de petites propriétés. Les parties occidentales de la région fournissent la main d'oeuvre à l'industrie de Paraćin, de Čuprija et de Čičevac, tandis que les paysans de la partie Est fabriquent de la chaux et exécutent d'autres travaux agricoles en supplément de leur occupation principale.

Comme les parties occidentales du bassin sont riches en charbon, les mines sont apparues très vite. La mine de lignites a déjà été percée en 1895, et aussitôt après l'industrie a fait son apparition. Déjà en 1901 l'usine d'imprégnation de charpentes a fait ses débuts et a fonctionné jusqu'en 1915. L'année 1950 a commencé la construction de nouvelles usines. Entre les deux guerres mondiales s'est développée l'industrie de la briqueterie et de la tuilerie ainsi que les minoteries. L'année 1952 on a mis en marche la fila-

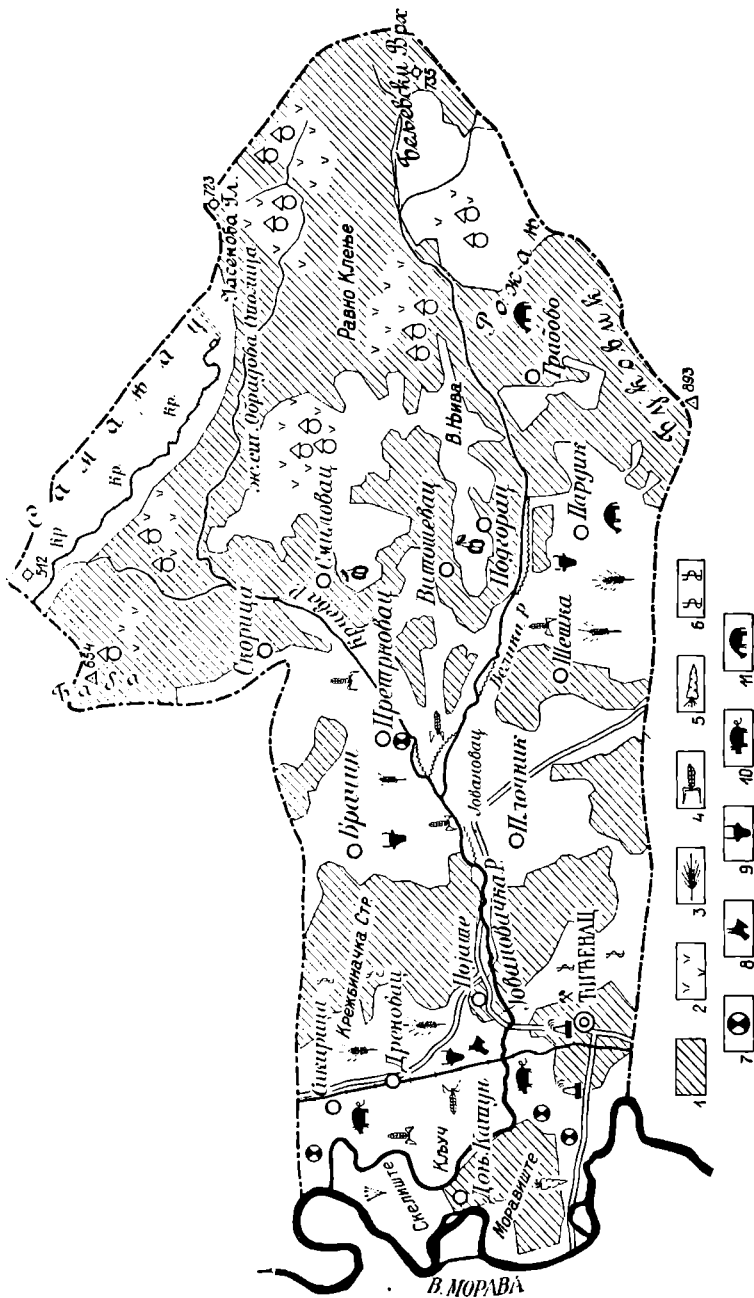
ture de chanvre du village de Pojate. Ici, contrairement aux régions voisines, l'artisanat est en progression.

Au point vue des communications, cette région est très mal desservie; la ligne de chemin-de-fer et la route nationale Beograd — Niš longent sa limite occidentale. La station la plus proche pour certains villages est éloignée de 15 à 20 km.

Le marché principal de la région ainsi que le centre économique était jadis Ražanj; et aujourd'hui c'est Čičevac. Autrefois le commerce se faisait principalement dans les marchés et les foires et maintenant il est représenté par trois secteurs: celui de l'Etat, collectif et privé. Avant la deuxième guerre mondiale le village Bračin était bien connu par ses foires. Les foires sont à présent à Čičevac et à Bračin, tandis que le marché est à Čičevac, Bračin et Vitoševac. Cependant les habitants de cette région vont le plus fréquemment au marché de Paraćin, Ražanj, Kruševac et Čuprija.

A présent, le centre économique le plus important est Čičevac. Il a une position très favorable, et prédestiné pour une cité, qu'il deviendra à l'avenir. Dans la partie Est du bassin, l'agglomération la plus importante est le village de Vitoševac. L'importance de ce village, comme centre local, aurait pu s'accroître s'il était relié à la ligne de chemin-de-fer et à la route. Cependant, le village Novi Bračin a de meilleures perspectives et conditions de développement car il est plus favorisé au point de vue des communications. Une influence sur la vie économique du bassin a la ville de Paraćin où l'industrie est très développée et dont la main d'oeuvre est fournie par cette région.

Pour bien exploiter les conditions naturelles et activer la vie économique du bassin il faudrait d'abord régulariser le cours de la Jovanovačka Reka et boiser les terrains arides des parties montagneuses du bassin à l'est où les forêts ont été coupées. Avec cela il faudrait en agriculture faire la réonisation des cultures dans les travaux. Dans la partie Est il faudrait, parallèlement avec la réonisation accorder plus d'attention à l'élevage, surtout celui des moutons pour lequel les grands paturages offrent des conditions favorables. Il serait ensuite nécessaire d'améliorer les communications de la région et organiser de meilleures liaisons entre le bassin de Timok et celui de la Morava, et par son intermédiaire avec la vallée de Soko Banja. Dans ce but contribuer à la construction de la ligne de chemin de fer sur le tracé de l'ancienne ligne Čičevac—Bukovik.

Ск. 6. — Привредна карта слива Јовановачке Реке

1 — шуме; 2 — ливаде; 3 — пшеница; 4 — кукуруз; 5 — рспа;
6 — виногради; 7 — поврће; 8 — коњи; 9 — говеда; 10 — свиње; 11 — ошце